

Елементи број 9 (јули – септември)

ПОЕЗИЈА

РИСТО ЛАЗАРОВ

АПОКАЛИПСА

Сонцето малаксува
Небото се струполува
како метеор
нè збришува
им простува
на малкумина
меѓу првите
и на Роберт Фрост
светски експерт
за сите видови исчезнувања.

Апокалипса сега
- била поминала
и еве ја пак
кајшто подмолно ги тресе
нашите и светските плоштади
новата апокалипса
засверено прашува
зошто толкава паника
ако не сега
кога ќе има нова апокалипса
та нели велевте:сега му е мајката!

Стравично е да се гледа во живо
како белите птици
си ги кршат клуновите
удирајќи во темните пенџери
на новата апоклипса.
Вртоглаво скокаат цените

на ладните облоги за врелите чела
истураат црни дождови
ѓоа можат да ги згаснат
небесните огнови
и ѓоа можат да го запрат
безглавиот галоп на инфлацијата
и шуплоглавата самобендисанот
на светските лидери.

Бадијала во лабораториите
се готват ампули
за општа анестезија при
пропаста на светот
кога ама баш никој не знае
ништо за дозирањето
и дејството на анестезијата
а и колку од анестезираните
ќе исчезнат во вселенслата тишина
и ќе куртулат ли куражните
што ладнокрвно и од инает
ќе и излезат на црта на апокалипсата.

Сè е подготвено за пречек на Апокалипсата
како кога се чека Нова Година
Од Палатата на Лубовиц во Прага
веќе допираат првите тактови
на Бетовеновата Хероика.
Молчат црковните свона.

КРЛЕЖИ

Менувајќо ја светилката
во работната соба

од лустерот се лизна нешто
и дискретно тропна наземи.
Побрзав да видам што тропна
-видов крлеж превртен на грб.
Прегорел сосе светликата
танцувајќи во белиот лустер.
Го фрлив преку балконската ограда
Велејќи си во себе:
пу-пу скраја да е
ќе го смачка долу некој минувач
за ваквите мртовци ионака
не се наоѓаат добри зборови.

Еден друг крлеж
љубоморно чував
во домашната библиотека.
Во тврди корици,
потврди од грбот ка крлежот.
За овој крлеж велеа
дека влече нашински корени,
таму некаде од дојранско,
ама никому не му стискаше
да ја отвори страницата
за крлежот од дојранско.
Тој самиот неколку пати
беше прошепотил за тоа,
ептен доверливо.
Тадури строго дов.
Никој не можеше
да погоди зошто.
Та толку строго дов.
имаше во согашната држава!

Пукна и се оддолжу пролетта
дождови во разни бои
се разлеаја во Македонија.

Имаше и отровни дождови,
особено од Истокот.
Не дека другите страни
беа баш невини
Домашните дождови пак
им погодуваа на крлежите
од сите земји да се распиштолат
во Македонија со векови
претоварена со жални песни
и стрвни крлежи.
Еурека!-си викнав олеснително,
а еден бумбар ми збрмчи
на левото уво да не правам
есап без крчмарот.

Домашните дождови
не престануваа да врнат
во разни, неодгатливи бои.
Македонија стана земја
најбогата со крлежи на дуњава.
И тука веќе не остана човек
што било културно или простачки
денот не го започнуваше
ептен нашински:
мамето мамино на оној
што ни ја преплави родната грутка
со стрвни отровни крлежи!

РАЗБРКАНИ СОНИШТА

Да, има сни од кои ти е криво
кога ќе се разбудат
и уште покриво ти е
кога ќе ти тутнат в раце јајца
божем вжештеи
во највисоката печка на Железарницата

Чукна часот од шифоњерите
да излеземе на балконот
и да протегнеме раце и нозе.

Кутрето е уште нерасонето
си ги варди зборовите
а за тишината е беспрекорно

Зад тамам стокмената свилена завеса
една девојка во розе гаѓички
се мешколи и бара контекст
за својата позиција.

На малата полица над креветот
едно тегличе полно лути феферончиња
ќе да се откај трбите што трбат гевгелиско

Еден ранобудник со скинати чорапи
качен на велосипед ги разграка чавките
ги разбрака и другите птици
и ние останавме сами да се вардиме од поразот
и угорницата зад кој никој не знае што има

Некој наш брзоног се пофали
дека зад угорницата има приватни гробишта
а кај да е бргу бргу ќе имало и крематориум
(држава без крематориум не примале во ЕУ)

Чуварот на гробиштата е епилаптричар
и катаден подсирнува зад гробните плочи
му удрило в глава дека ќе го најде докторот
за кого никој не знае да му каже кој пат го фатил

Утре ќе удри точка на новите гробишта
за кои само тој знаеше дека има чудни чудесии
во алејата на маѓепсаните цветови
ако не се успале будилниците од волшебните сни.

ПЕПИ СТАМКОВ

Килави долгови

Наплатните рампи кријат многу повеќе
од борци за здив.
Средбите со семејствата што патуваат
спротивно од првозапалениот оган
се наивна рутина
што им ги длаби коските
во ревносните мечти
заглавени над очите.

При застој, извиците ги предводат
трнливи самогласки
и наместо игли им ги пробушуваат
ушните тапанчиња,
а потоа скришно бегаат назад,
да не останат забележани во метежот.

Оддалеку, мракот им ползи
кон занишаната свест.

Заветници

Еднолично вперени кон себеси
го корнат семејниот фитил и го палат
во ритамот на паганската потсвест,
се лулаат да земат сила
од светилка да направат силуета.

Нивната празнина отсликува цели народи
и дел од идните поколенија,
зашто на прсти им се бројат
верните на селидба

во душата на огнот.

Мал тестамент

Овој пат стана зграда
на заборавени души.
Ветровиот глас личеше
на звук од приспивна харфа,
со кој каменот стануваше
сè поусвитен и помазен.
Сите се гледавме во него.

Се криев ко никулец
во процепот на калдрмата.
Немав никој – доволно ми беше само името
и зрната изгазени.
Чија беше оваа немајчина желба
камену излитен?

Не, ниту ти не знаеш.
Истите денови и тебе
те надживуваат.
Камо да ја имаш таа среќа
да те погали детска рака,
да израснеш со душа
каде орлите ги шират крилјата
со жед за слобода.
А ти, во ноќите да помислиш
на твоите зрна.
И ние да бидеме
орелски јата!

ВАСИЛ ХАНЏИСКИ

Што ако?

Што ако еден ден се разбудам крај тебе
во твоите прегратки што потсетуваат
на топол песок во јули.
Што ако се изгубам во твоите светлосини очи
исти како мојата омилена вода.
Што ако сум само измамен од твојот подмолен бакнеж
што прави да се чувствувам посебен.
Што ако еден ден завршиме заедно
среќни во голема куќа
некаде на Медитеранот.
Што ако на грамофон ги пуштаме
само твоите омилени плочи
за со насмевка да ја слушаш твојата омилена песна.
Што ако сè што се случува е за да завршиме заедно
како во некоја подла игра во која ние сме куклите.
Што ако само уживаме во една таква манипулација.

Што ако сè ова е само во мојата глава?

Градски парк

Таму го поминав деството
и ги запознав моите први другари.
Таму уживав во мојата детска наивност,
исполнета со разни игри.

Таму го испив моето прво пиво.
Таму ја бакнав мојата прва симпатија.
Таму ја прашав мојата прва девојка
дали ме сака.
Таму го спознав светот – оној вистинскиот.
Видов сиромаштија, завист и љубомора.
Почувствував предавство.

Таму првпат заплавав.

Кога видов колку зол е овој свет.
А паркот ме прегрна
и со шумот на безброј лисја ми шепна:
„Сè ќе биде во ред!“

МАРИЈА ВЕЛИНОВА

прадедовина

се руши синевина,
од дом па сè до градина
а оттаму низ жешка лавина.
на сводот летнал гавран,
црна птица, црница,
чука, пука,
на порти ми прави бука.
портите мои
од штица направени,
од прадедо ми сковани,
сега гавранот ги резба,
а со клунот што на нив остава,
навистина не знам.
некаде на почетокот
кога портата штица била
и штицата дрво била,
а дрвото – фиданка
прабаба ми оро играла
во селото,
на неговата средина.
од планините војници се спуштале,
ко денес гавранот што намина,
да тропнат на порти
со пиштолот, со пушката.
и цело село чука, пука,
и домот на грб си го става,
да замине од пустата пушка,

да зачува момина става.
а прадедо ми отспротива
овците ги пасе
и не знае што го чека –
празно село
под него се таи.
сал еден старец
со гавранот се дружи
и прашува кога
жена му ќе ја види,
а гавранот трае, кúти
и со пушка
наземи
го
спружи.
секретарката на бога

како може бог
без секретарка да „богува“,
како може милијарда писма
самиот да одговора?

да работеше бог во администрација
новиот завет не ќе постоеше,
ќе беше на пауза,
ќе беше на штрајк,
ќе беше понеделник,
ќе го мрзеше,
и сите подеднакво не ќе ги љубеше,
никого воопшто и не ќе сакаше,
па не ќе можевме ни раат да си умреме,
сè некој документ ќе ни фалеше,
некакви уплатници ќе уплаќавме
и ред со векови ќе чекавме.
па, добро, барем бесмртни ќе бевме.

да работеше бог во администрација,
можеби и немаше да е толку лошо,
тој исфрустриран од државата,
а ние од него
сигурно и прекар ќе имаше
и очила спуштени на носот,
брада од нервоза побелена,
бушава коса и фризура ко торта
и наместо со громови,
со вратичката од шалтерот ќе трескаше.

да имаше бог секретарка,
сигурно сè подобро ќе беше,
да имаше бог секретарка
се обложувам марија ќе се викаше.

не би иднина

кога дознав за мотивот небиднина
вечноста ја испатував во еден миг
впишувајќи стих на лицето на земјата
за назад да ми дари вик.

но ми дари само темно чекање,
чекање да се изроди нешто од зад планината,
за нешто да биде,
од длабочините на небиднината.

ВИКТОРИЈА АНГЕЛОВСКА

во сиви денови се убедувам
дека мајка му на Сонцето
не му дозволува да излезе надвор,
па тоа е во својата соба
и послушно чита лектира.

во сиви денови голтам чај
и цртам исклучиво со жолта боја
сакајќи да го покријам
извичникот што нагласува
колку голема ми е тагата,
а можеби и ќе стекнам навика
како Ван Гог
од жолтата боја да јадам
надевајќи се дека ќе поттикнам среќа,
надевајќи се дека јас ќе бидам сонце
што топли и сјае
наместо студен мразулец
кој в миг ќе се откачи и ќе падне,
а по своето кршење ќе се стори
само едно мало вирче.

се исправам пред тебе
како планина
ти нудам сенка
засолниште но и страв
ти нудам свездени разговори
занеми пред мојата големина
љуби ме како што се љуби слобода
засолни се во мене
иако сум непозната височина
остави ме да бидеш
остави ме да ти бидам
најголемата љубов
отфрлена во сенка и од страв.

сакам да ги испружам рацете
доволно, за да го допрам градот
во којшто сакам да постојам
да ги обгрнам моите колена
да ги затворам очите
и потоа да се разбудам среќна
да имам што да напишам

кога светот ме боли
сакам да познавам некого доволно добро
за да знам
која плејлиста ја остава со часови
и која песна го боли
сакам да испеам моја болка
во ритам што ќе биде сакан
за еднаш да почувствувам сочувство
за мојата ранливост
сакам да ти видам в очи
во кој град
сакаш да плачеш над својот немир?

МИЛЕНА ИЛИЌ

ЧОВЕКОТ ШТО ЧУКА ВО ЛУБЕНИЦИТЕ

излегува со стемнат поглед
со полуотворени семки во џебовите
напукнатата улица му го вовлекува песокот
во кафеавите пластични влечки
и во ноздрите

Човекот што чука во лубениците
прашува дали е срцето доволно бордо
и доволно слатко
Не му се остануваше
со жената што полни пиперки
и го тера да ги одвојува белите
од изгорените зрнца ориз
му вели на потемнетиот човек во приколката

Човекот што чука во лубениците
во џебот од кошулата
го носи клучот на својот зарѓан автомобил
секое попладне седи на совозачкото седиште
со излитена јамболија

Под шофершајбната
од кутијата цигари
вади лимен вентилатор
и пушта
наместо ветрот на плажата
да му ги лади преостанатите трепки
Со цревото натнато на чешмата во дворот
до доцна во ноќта
човекот што чука во лубениците
ги полева теписите
Потоа врз оној што впил најмногу вода
се испружува

Со лактите под вратот
сонува
дека со комбето полно со дињи
во кои не мора да чука
патува во некое приморско место

ЖЕНА СО ПРЕТЕРАНО ИЗГЛАНЦАНИ ГУМИ НА ВЕЛОСИПЕДОТ

вози низ патеката од остар чакал
Босите испотени стапала
и се лепат за вжарените педали

Жената со изгланцани гуми
и зарѓан волан на велосипедот
сака да оди на пазар
Таму купува гумички за тегли во три бои
подоцна од нивните јазли
прави цветови
што ги закачува на заоблената јака од кошулата

некому во камионетот со лубеници
му вели дека
кога ќе се затемни екранот

мајката го удира телевизорот со колената
Затоа жената со расипано свонче од велосипедот
не си оди дома до пред вечер.

На патот од најдалечната пилјара
го гледа човекот што седи
во автомобилот на излупената лимарија
го стиска леденото шише со вода
и свирка под пропелерот од џебниот
вентилатор

Го прашува каде продаваат лубеници
со најдебела кора
за слатко
Човекот молчи
Ја побарува радио-станицата што не шушти
на транзисторот
од совозачкото седиште
ги тргнува преостанатите семки

Жената со изгланцаните гуми на велосипедот
залегнува со лактите во прашливата јамболија
сонуваче дека лежи врз
водените од поројот
борови иглички
како врз тепих

Во корпата од велосипедот
со синцирот изгорен од моторно масло
се тркала
жешка напукната диња

ПРОЗА

АЗЕМ ДЕЛИУ

ЗАПИСИТЕ НА ЦРВОТ СМОЛИНСКИ

1

Едвај ја фатив автобуската градска линија број седум во Приштина, која би требало да ме носи зад Националниот театар. Пред него, ќе се сретнев на една претстава со една млада жена, новинарка од областа на културата. Блиску до автобуската станица забележав едни млади брадести момчиња кои играа чудно со телото, како да танцуваа. Се зачудив за миг и, само кога еден од нив ми фрли доста остар поглед, ја свртив главата. Си помислив, можеби им е во нивниот ритуал да не ги гледа никој додека танцуваат. Излегов на другиот дел на тротоарот поделен со патеки со растенија и се качив, трчајќи, од задната врата на автобусот, додека тој застана на некои дваесетина метри по станицата и малку пред споменикот на Бил Клинтон. Качувајќи се по скалите забележав дека мирисав непријатно. Беше третиот ден од мојот престој во Косово. Се сеќавам дека вчера се истуширав. Никогаш не сум внимавал на мојата лична хигиена и моја сестра Катрина се изнамачи со мене во времето на студиите кога, за да не плати татко ни кирија за двајца, одлучивме да живееме заедно.

Качувајќи се в автобус, со левото око забележав еден постер покрај патот. Написот беше доста јасен: „24 февруари, 18.00 часот. Средба со полскиот писател Пјотр Смолински во просториите на Филолошкиот факултет“.

Моите очи, навикнати во преправање на видовите, веднаш го преработија во главата и излезе ова сестринство: „24 февруари, 18.00 часот. Средба со нечесниот црв Пјотр Смолински, кој го разочара татка си, ја изневери саканата, во просториите на Филолошкиот факултет“.

Ако продолжев понатаму, постоеше опасност да ѝ проектирам сè за што сум бил виновен на фотографијата од постерот крај патот. Сепак малку ми беше лесно бидејќи ми се чинеше дека тој од фотографијата имаше нешто различно од мене. Тој беше слика, иако моја слика. „Обвинете ја сликата!“ за малку не викна гласот во мојата глава.

Занимавајќи се со ова, забележав дека станицата на театарот беше блиску. Едвај се симнав и кога ногата допре до земјата, забележав дека мислев дека наместо земјата, после скалите на автобусот ме чека голема дупка, бескраен јаз. Тргнав кон театарот. Едвај се префрлив од другата страна на улицата, бидејќи на една кола, Мерцедес бенц, стар модел, ѝ беше тешко да застане. Покрај театарот, каде што почнуваше плоштадот, ги пикав рацете во џебовите од палтото и иако почувствував дека шалот не беше наместен како што треба, не направив ниту најмал обид за да го средам. Можеби затоа што сега ја набљудував госпоѓицата пред скалите на театарот која ме чекаше со сите тие мои слики наоколу низ градот, и беше невозможно да веруваш дека не ме забележала. Значи, ми се чинеше дека беше доцна за да го средам шалот. Добро што не станува збор за проблем со панталоните, си реков и ги пикнав рацете во џеб.

Напротив, моето мислење беше дека госпоѓата или госпоѓицата воопшто не ме забележала. Можеби не ме забележала заради тоа што одев покрај џебот од плоштадот што се простираше на левата страна на театарот, но на толку чувствителен човек како мене, не му треба многу за да се чувствува запоставен. Го поврзав нејзиното незабележување како негрижа кон мене. Секој нормален човек би бил целосно во право да ме нарече плачко, бидејќи имав такви очекувања за некој сè уште непознат човек да се занимава со проблемите на мојата несигурност. Како да го почувствувала ова сомнително чувство во мене; во моментот кога ѝ се доближив, изговори „Извинете?“ и откако се тргна малку за да може светлото да ми го расветли лицето, додаде:
- Вие сте Пјотр Смолински?

Реагирав возбудено.

- Да – ѝ реков со таков блесок што се кладам дека бил забележлив и во моите очи од надвор.

- Лилјана? - ѝ се обротив.

Таа даде знак „да“ со глава.

Ми беше мило што ја усреќив со таа моја ентузијастичка реакција, Но, всушност, јас не бев возбуден заради тоа што ја запознав, туку заради тоа што повеќе очекував да ми се обрати со „црв“ така што кога ми рече „Пјотр Смолински“, ми се причини како бонус аплауз. Скоро бев заборавил што јас, нечесниот црв од мојата населба до илјада жители, бев Пјотр Смолински, најпознатиот писател на Полска со четириесет милиони жители. Чудно, додека дебатирал во себе за овие два идентитети, најчесто победуваше црвот.

Можеби врсокот на децата од населбата за црвот бил посилен од врсокот на националниот печат за писателот. Или врсокот во мене, за моја зачуденост, се согласуваше се првиот. Од каде да знаеш, си помислив и само кога се доближивме до врата на театарот, забележав дека Лилјана зборувала нешто. За да избегнам непријатна ситуација кога таа би сфатила дека не ја ни слушав, ѝ се обротив:

- Извинете што ве прекинувам во оваа битна дискусија, но сакам само да ви кажам дека денес изгледате исклучително убаво – и покажувајќи со рака во знак на почит, реков: Ве молам, продолжете.

Ми се чинеше дека комплиментот го покрива барем малку она што го кажав во првиот дел на реченицата.

- Пјотр, - ми рече таа уште зачудувајќи ме што ми се обраќаше по име, - не кажувал ништо важно.

Наместо да ја затворам устата, или барем малку да менувам тема, влегов уште подлабоко во мојата дијалогска глупост.

- Ова е релативно, - ѝ реков. – Различни работи имаат различна важност за различни луѓе.

- Дали навистина беше битно за тебе тоа што го кажав? - се зачуди таа доближувајќи ги двата прста до усните во знак на замисленост и рече: Каква важна работа кажав?

Со тој невин глас, што ми се чинеше, дека колку ми се обраќа мене се обраќа и себеси, ме направи да се чувствувам виновен. Скоро ќе ѝ признаев дека воопшто не ја слушнав кога, како да ме спасуваше од самата себе, таа ги собра рамењата и рече зачудена:

- Ах, вие писателите. Секогаш неважните детали, дури кои се бајати за другите луѓе, за вас се толку важни.

Види, си реков. Уште еднаш фактот што бев писател ме спаси од таква непријатна ситуација. Дали би ме спасил фактот што сум црв? Еден спрема нула за писателот.

КАТЕРИНА МОМЕВА

МАЈКА

Секогаш се грижеше да не бидеме гладни. Работеше ден и ноќ и како виор влегуваше во домот. Се што не беше на место таа ќе видеше. Ние не гледавме. Не слушавме. Не знаевме да ја разбереме таа љубов. Ја сфаќавме здраво за

готово, како нешто што ни припаѓа.Мојата душа тагува и болката што ја чувствувам е затоа што не можам да го вратам времето. Да ја прегрнам сто пати повеќе,со стисок што потопува светови, да го загреам нејзиното срце нежно и свилено.

Тој ден пишував научен есеј. За таа намена читав една теоретска книга. И не знам за вас, ама јас имав чувство дека ништо не разбирам и со секое читање станувам поглупава и поглупава. Тогаш го слушнав гласот на мајка ми, всушност ужасно ми пречеше нејзиниот глас. Се згрчив за да ја одржам концентracијата, како да сум слушнала фалшив тон.Мајка ми се беше раздвижила во кујната. Ја слушав чешмата. И плинот го слушав. Како наелектризирана слушав се, само не можев да ја одржам концентracијата. Не верував во себе, а бев лута на мајка ми. Ете таа ми беше крива. Таа беше весела, телефонот постојано и свонеше. Зошто свони по ѓаволите телефонот? Јас дури и почнав да и љубоморам на мајка ми, таа никогаш го немала овој страв од неуспех што го имам јас.

Дојде брат ми. Тој имаше грлат глас и многу гласно се смее. Мајка ми е заљубена во неговата насмевка, а мене то страшно ме иритира. Брат ми дојде со уште двајца другари. Високи како него. Веќе имаа цапнато неколку ракии. „Ајде жено“- брат ми некогаш така и викаше на мајка ми, на што јас и мајка ми го прекорувавме многу пати. „Нешто мезе, ова- она, што и да ни дадеш од тебе е злато“ „Тетка Ленче“ и се обрати едниот од нив, тој што го сакам „Какви плашици уловивме“Ги ловат на Стрежево. „Ќе ни ги направиш“ Јас бев бесна што го бараат тоа од неа, а мајка ми со сета ширина на душата рече веднаш. Малечка како што е, со небесни сини очи, ги стегна цврсто во рацете рибите и дури да се свестам таа почна да ги чисти. Се загледав во тој што го сакам, ама ми беше забранет и се запрашав дали тој ја чита љубовта од моите очи, или можеби појма нема или се прави дека нема или...Како и да е, мене брат ми не ме покани со нив и јас морав да се вратам да учам.

Си повторував во себеси,-биди упорна.Гледав така долго. Прочитав потоа дваесет страници. Во суштина се сфаќам, но ништо не знам да раскажам. А сето тоа треба елоквентно да го интерпретирам со свој оригинален авторски печат во форма на научен есеј. А од другата соба се слуша гласот на тој што го сакам, како се смее. Морам да му дадам до знаење дека имам чувства за него, како да го изведам тоа, брат ми постојано сака да ме контролира.Можеби сум глупава што размислувам вака, ама понекогаш и глупоста е за пофалба, барем ќе знам дека сум направила нешто, а вака ништо – јас го гледам, тој ме гледа, ама не знам тој што гледа.

Мајка ми влезе да ме замоли да одам до продавница – пцуев и реков ако пропаднам и од мене не биде ништо, затоа што никој не ме разбира сериозно и не сфаќаат дека ако не го половам испитот јас сум никој.

Мајка ми испазари сама. Ги направи рибите сама. Брат ми и пријателите се заборави Си имаа нивни посебен јазик на кој зборуваат. Тој што го сакам се шегуваше многу. Брат ми му одеше контра, а третиот беше филозоф. Кога ќе се заборува не застануваа, а тие двајцата не си одеа дури брат ми не ги избркаше. Вечеравме сите заедно. А мајка ми само принесуваше. Ништо не и помогнав понесена од својот копнеж. Таа не ми побара помош.

И кога сите си отидоа, мајка ми со тажни очи погледна во нас и не праша:

Не се сетивте дека денес ми е роденеден?

Не се сетивме. Навикнати бевме таа да ни посветува внимание. Ми беше срам. Една грутка ме стегна.

СТАПАЛА

Обожаваше да кокетира, тоа не беше злонамерно таква беше нејзината крв. Ќе бираше во ормарот алишта пред да излезе, го чувствуваше спремно нејзиното тело да чекори на долги патеки. Си ги сакаше стапалата слободни, а потоа ги обуваше во салонки, стапалата беа спремни да исчекорат колку што е потребно, додека таа дели комплименти, кажува убави зборови, се обидува да достигне до некои луѓе кои вредат нешто, за да и кажат дека таа вреди колку нив. Колку само болки претрпеле тие стапала, додека таа се радува и го храни своето его со капка шарм и илузии што ќе се распрснат во ноќта. Колку многу разговори и планови, стотици планови и преговори, за да успеат само пет. Бидете нежни и издржливи мои стапала, треба да бараш многу за да добиеш малку, тој што бара малку нема да добие ништо.

Таа беше менаџер на производство во фабрика, задолжена за контрола на производствениот процес во фабрика. Нејзините стапала не знаеја каква е таа фабрика, ни зошто убаванита на нејзиното либидо требаше да го истакне со машини особини како што се контрола и организација, жената треба да биде нежна и да си ги чува тие стапала. Колку само скали имаше таа фабрика и канцеларии. Денес таа беше нервозна, десет пати се качи и слезе по скалите. Удираше штиклата врз петите. „Треба да се потпишат договорите за набавки на материјали“ повторуваше – „производите треба да бидат направени според точни спецификации, подготвени на време и во рамките на буџетот“. Денешниот успех ќе ја направи погорда кога ќе излезе вечер во нејзиното „елитно“ друштво на успешни жени со силни ставови и ергени што не

планираат да се женат. Денес носеше црвени лаковани салонки, што одма го угушија идентитетот на стапалата, ги соборија во болка. Зглобовите не можеа душа да отворат, си плачеа во себе.

И влезе таа во канцеларијата лута, со некакви хартии што треба да ги потпише директорот. А тој беше еден преработен човек, дебеличок со широки гради, ненаспан зашто се разведува со жена му и ниедна женска драма не пробиваше низ него, а не се даваше човекот, секогаш се трудеше да импресионира, тоа му беше дел од карактерот. Малце додуша небричен и се насмеа срдечно, ама се беше напил повеќе од три чашки виски за да му тече мислата и прво што и рече. „Како одите на тие штикли госпоѓице, имам чувство дека ќе ви се скршат нозете. Имате убави стапала“.

„Оставете ги сега моите стапала“ – рече таа. И таа нешто нервозно објаснуваше, а тој не ја слушаше, само и читаше од усни. Ги зеде договорите и ги потпиша. На крај ја праша: „Зошто толкава нервоза за работи што треба да се направат и ќе се направат ако треба“. Ни таа не знаеше да каже зошто. Тогаш тој ја погледна со дијаболичен поглед, од кој неа и падна непријатно и ја праша: „Би можел да ти ги измасирам стапалата ако сакаш“ и самиот си се изненади од својата слобода, но стапалата беа навистина убави. Малите прстиња на салонката вибрираа од радост затоа што ќе бидат ослободени од оковите на црвената окована салонка. Една масажа тоа е се што им требаше на стапалата. „Вие сте манијак“ рече таа и ја тресна вратата. Тој се покаја што толку му се помати умот и тргне по неа да и се извини. А таа насилно почна да ги слегува скалите со салонките, како да сакаше да ги скрши скалите. Зглобот се превитка намерно, сакаше да ја убие тука на скалите. Директорот ја спаси од таа несреќа.

И потоа ја крена и однесе во канцеларијата. Ја легна на еден двосед. „Е сега дефинитивно ви треба една масажа на зглобот и во тоа нема ништо настрано како што гледате вие?.“ „Не, па не“ рече таа и продолжи да се витка од болка. „Знаете, јас не сум било каква жена, јас сум жена со карактер“.

Кутрите стапала го плаќаа данокот на нејзиниот карактер.

УРОШ ТИМИЌ

ЧЕТИРИСЕТ ДЕНА

ПРОЛОГ

Милутин, жител на местото од кое и „Господ кренал раце“, излегуваше полупијан од една селска кафеана со исклучително задоволен израз на лицето. Однатре, од кафеаната се слушаше лудачка смеа, а некој скарадно го поздравил Милутин пред тој да се сопне и да падне во калта. Испцу гласно, а потоа стана.

„Светлана, Светлана, кај си несреќна жено?“, извика.

Се слушна благо грофтање, а потоа на неколку метри од Милутин се појавил здепаста жена. Во рацете држеше врвка на чија друга страна беше врзана свиња.

„Овде, несреќо една! Таму каде и шо ме остај!“, рече жената. Веќе два сати ја држам оваа свиња! Целата се смрзнав! Станојка веќе одамна си замина дома, а јас да те чекам тебе!“

„Пфу, бре жено, каква си пак... Па ваква работа не се завршува секој ден“, рече селанецот.

„Шо ми е мене гајле за твојата работа. Се смрзнувам! Тргувај дома! Одма Милутине!“

Жената со слободната рака го грабна човекот за ракавот и почна да го влече. Човекот се насмеа, а потоа без многу опирање, тргна по неа.

„Не знам шо се буниш. Се знај дека жените чекаат во паркот кога мажите склопуваат работа“, рече Милутин по некое време.

„Милутине, уште малу ќе биде полноќ. Станојка, жената се крстеше кога виде колку е сато. Немој сега да се караме! Те чекав како ненормална!“

Човекот повторно гласно се насмеа.

„Ја продадов земјата скоро за дупло отколку шо вреди. Ете! Ти ја купив оваја свиња, утре ќе ја колиме, па убаво ќе си јадиме.“

„Пијан си бре!“, рече Светлана.

Ноќта беше ведра, а лесното ветерче ја нагласуваше морничавата тишина по која се движеа мажот и жената.

„Па што! Си продадов дедовина! Има да се пие! Има да се јаде! Види колку е убаво прасиштево!“, рече Милутин, а свињата како да го слушна и уморно загрофта.

„Ти ја продаваш дедовината, потоа купуваш свиња, ми ја тупнуваш мене да ја чувам во паркот додека ти се испијануваш. Е па то се случило сега и запамти кога повеќе!“

Тишината како да се засили, а темнината стана погуста. Ниту Милутин, а ниту пак Светлана почувствуваа некаква разлика, само свињата уште еднаш

гласно загрофта, застава за неколку секунди, а тогаш кога Милутин и Светлана ја стигнаа, продолжи да чекори по нив.

„Утре ќе правиме веселба. Ќе ги викниме и Радомир и Станојка. Ќе биди јасно зошто ме чекаше вака долго.“, рече Милутин.

Месечината им го осветлуваше патот, но без оглед на тоа, мракот постануваше се погуст. Ветрот веќе не дуваше.

„Милутине!“, рече Светлана.

„Кажу, женце!“

„Море... не дека се плашам, ама мене нешто ме фаќа некаква јанса!“

„Е, будала жена. Одиш со години по овој пат и сега те фатила јансата. Еве уште малку, па сме на раскрсницата кај сокачето и за минутка сме дома.“

„Милутине, го слушаш ли тоа?“

„Што ти е? Што да слушам?“

И двајцата заставаа за момент. Милутин ја накриви главата.

„Слушаш ли?“

„Море“, рече Милутин. „Слушам!“

„Што е тоа?“

Милутин послушуваше уште малку, па рече уплашено:

„Светлана, како некој да свири гајди.“

Изразот на лицето на Светлана нагло се промени од љубопитно кон преплашено.

„Нека оди свињата пред нас“, рече Милутин, „и потфати ме под рака.“

Светлана го послуша, ја поттурна малку свињата со ногата за да ги престигне, а потоа го фати Милутин за подлактицата. Животното почна да грофта се погласно. Како се приближуваа кон раскрсницата одеше се побавно. Светлана и Милутин молчеа како да се плашеа да проговорат. Звукот од гајдите се засилуваше. Допираше точно од каде што беше раскрсницата.

„Мора да е полноќ“, рече Светлана, а Милутин го стави показалецот преку устата покажувајќи и да не зборува.

Свињата дојде до раскрсницата. Гајдите продолжија да свират. Свињата го испушти најгласниот звук што можеше, се вкочани, а потоа падна настрана. Низ ушите и потече крв. Настана тишина.

„Остави ја овде! Остави ја и врвката!“, рече Милутин.

Мажот и жената продолжија да одат забрзувајќи го одот со секој чекор се побрзо. Кога стигнаа пред куќата скоро да трчаа и двајцата. Светлана гласно плачеше.

Годините што следеа беа исполнети со прераскажувањето на Милутин на приказната како ѓаволот дошол по своето и ја убил свињата што ја купил Милутин за да го прослави продавањето на својата дедовина.

ФИЛИП ВАЧКОВ

БИСЕРА

СЦЕНА 1

Приквечерина е и надвор е прилично ладно, а Старецот, секогаш облечен во истите црни чисти obleки, седи на „неговата“ клупа во Кафезот гледајќи ги од далеку како приближуваат кон него Гемо, Мики, Нико и Борис. Ја допушува цигарата и реди мрсни зборови за нив.

ПАДОТ

СТАРЕЦОТ: Ниту куќа со два двора не им чини... Уште сакаат! Луѓе, ли, се овие? Овие уживаат да ја угнетуваат својата дарба против светот! Ја напуштаат нејзината сушност, место да се задлабочат единствено таму, во неа, па, да ги остават другите на мира. Сè да им дадеш малку ќе им биде! Еве ги, доаѓаат... доаѓаат овде за да стојат и да бројат. Уште оттука се слуша како бројат! Ги слушате? Слушајте ги!

Гемо, Мики, Нико и Борис движејќи се полека со алкохол во рацете, влегуваат во Кафезот и се упатуваат кон неговите сидови кадешто се наоѓаат клупите наредени една до друга во круг. Нико во меѓувреме го провоцира Мики...

НИКО: Ме сретнаа сабајлево твоите.

МИКИ: Каде?

НИКО: На пазар.

МИКИ: Во четврток, бе, на пазар?

НИКО: Купував маслинки.

МИКИ: Што ти рекоа?

НИКО: Ништо.

МИКИ: Па, што ми кажуваш тогаш?

НИКО: Ме гњавеа за оваа.

МИКИ: Сега, ти кажаа нешто или не ти кажаа?

НИКО: Ме гњавеа...

ГЕМО: За Бисера?

НИКО: Па, за која друга!?

МИКИ: Моите ич не ја сакаат.

БОРИС: А, демек ти се помири со неа?

МИКИ (Се прави наудрен на прашањето).

ГЕМО, МИКИ, НИКО, БОРИС (Седнуваат на една од клупите во Кафезот).

ГЕМО: Што ѝ фали, бе, толку?

МИКИ: Не припаѓала тука.

ГЕМО: Како тоа не припаѓала?

МИКИ: Е, па, новодоселена била.

ГЕМО: Голем кур ако била.

МИКИ: Им ги матела сметките.

ГЕМО: Кои сметки?

МИКИ: Ова било нивно старо маало.

НИКО:

Па и моите, бе... ги бркала од имањето.

БОРИС: Твоите вадеа муабети за да ѝ го одземат имотот, ама не успеаа.

НИКО: Исто и твоите!

ГЕМО: Ама затоа, па, сега дворот на Бисера си е наш.

БОРИС: Ама само дворот.

НИКО: Битно за да излезе од дома сега треба прво мене да ме праша.

ГЕМО: Море, битно си носиме во дворчето курви, се пијанчиме, пукаме во воздух, се картаме, а малиов на Бисера нè служи, а-ха-ха-ха!

МИКИ: Си направи таа друг излез, веќе.

БОРИС: Ама сега со мене ќе си има работа.

ГЕМО: И со мене исто.

МИКИ: Вие не ја знаете...

ГЕМО: Ме забеле за неа.

МИКИ: Таа пак ќе најде начин да е своја.

НИКО: Завидлив си!

МИКИ: А, бе, не ни е ова првпат со неа!

НИКО: Па, ти самиот ѝ го врати делот од куќата што ѝ го зеде! Што сакаш, сега?

МИКИ: Судот ѝ го врати.

БОРИС: Ама ти никогаш не беше на суд. Кој суд?

МИКИ (Покажува со прстот кон небото): Оној горе!

ГЕМО: А, замисли сега, јас и ти ќе бевме лепенка и ќе ти доаѓав навечер на врата да ме пуштиш да ти влезам... дома.

МИКИ: А, замисли, ќе дојдеше и кој знае што кај ќе ти влезеше уште на невлезено!

ГЕМО (Скока нервозно, гестикулира насилство).

БОРИС (Го смирува Гемо): Еј, еј, еј... А, бе, ви текнува ли, бе? Ви текнува ли, бе, што сè не правевме кога ќе поминеше низ маало оваа, Бисера? Ја свереvме, ја зјапавме, ја следевме, ја сиркаvме... ѝ свиркаvме... Ах, само да не беше тогаш Војдан тука! Уф, бе, каква згодна жена!

НИКО: Ќе прозбори и цел се тресеш од возбуда!

ГЕМО: Мене внатре тогаш све ми се изместува!

БОРИС: Дури и страв те фаќа!

ГЕМО: Камен сум тогаш... Не мрдам!

НИКО: Влече Бисера, влече!

БОРИС: Туку, не можеме да ја начекаме насамо никако...

НИКО: Јавно никако не смееме да направиме глупост!

МИКИ: Да, да здивен е народот веќе и сè друго би било голем ризик.

ГЕМО: Особено после убиството на Војдан.

БОРИС: Ах, бре, сите ја сакаме и не ја сакаме оваа Бисера!

МИКИ: Ама прибрана жена...

ГЕМО: Домаќинка викаш, а!?

МИКИ: Сè што може еден маж да посака!

БОРИС: Колку ли само се караvме и се тепавме за неа... кој да ја има!

МИКИ: Се простив веќе јас од неа.

БОРИС: А, ти прости таа на тебе?

МИКИ: Знам само дека ме одјеба.

БОРИС: Таа само те трпеше.

МИКИ: Живот виде таа со мене.

ГЕМО: Си ебало мајката таков живот кога ќе ти влезат и ќе ти седат дома, сосила.

МИКИ: Ништо не ѝ фалеше.

БОРИС: Ќејфот само тебе ти се правеше.

МИКИ: Барем не ја силував како нашите!

БОРИС: Сопри се, бе, ќе те чуе некој!

ГЕМО: А, бе, сите сме си ебале мајката!

МИКИ: Ако ѝ беше толку лошо, зошто ме трпеше, бе, таа толку долго?

БОРИС: Зашто не смееше да писне!

ГЕМО: И зашто ти со главешините беше тогаш врзан!

БОРИС: Така, де!

МИКИ: А, бе, Гемо! Што не ѝ даде тогаш поддршка, бе? Што ќењаш сега?

ГЕМО: Седум години те трпеше!

МИКИ: Ама што ќењаш сега?

ГЕМО: Нејќев да ви се мешам!

МИКИ: А, твоите кај нејзе дома само милост видоа кога немаа каде!

ГЕМО: Ај не сери!

МИКИ: Ти не јади!

ГЕМО: Сакаш дупка у глаа? (Со заканливи погледи и движења).

МИКИ (Гледа некаде во далечина, вади цигара, дрма од домашната ракија, ја пали цигарата, па, се присеќава): Не го извади нејзиниот од уста и не го извади...

ГЕМО: Затоа ја тепаше?

МИКИ: На децата... цело време... тој им бил татко, па, тој им бил татко...

ГЕМО: Убаво си ѝ праел!

МИКИ: Па, не ми даваше!

БОРИС: А, бе, не те сакаше!

МИКИ: Мори мајко, па, ти и на мртво би ја дупел за да го чуеш од неа тоа што го сакаш! ГЕМО: Ајде, ајде, му рекол зајакот на магарето: „Имаш големи уши“!

МИКИ: Туку, ти, бе, манијак, што се мешаш тука?

ГЕМО: Помина веќе твојот чатал!

МИКИ: Ти можеш само да се обесиш на мојот чатал!

ГЕМО: Сега е дојдено времето за мојот! (Се смее зајадливо).

НИКО: Мики по коса те гали, ама јас ќе те кубам.

ГЕМО: Не сум јас женати да ме кубеш зашто не сум ти по ќејфот!

НИКО: Мајката ќе ти ја расплачам!

ГЕМО: Ќе те пукам!

НИКО: Ќе кутиш како млада пизда!

ГЕМО: Ќе те пукам, па, кај Бисера ќе си влезам како газда!

БОРИС: За кај Бисера само преку мене мртов!

ГЕМО: Ти, па, џабе ќе умреш... Да ти дадам вака одма еден мудар совет, зашто ти си ѝ најодвратен од сите нас овде!

БОРИС (Негодува луто).

ГЕМО: Туку слушајте ме сега јас што имам за неа на сите вас тука да ви кажам!

НИКО: Од кај, па, знаеш ти толку за неа?

ГЕМО: Е, па, само мојата дневна соба е лепенка со нејзината спална соба. А, на Бисера преку таквото ѝ е дојдено од сè, зашто ова вие сега што го имате е на нејзините.

МИКИ, НИКО, БОРИС (Негодуваат).

ГЕМО: Ама тоа е вистината! Може само курот да си го играме со неа и да не признаваме. Ништо повеќе!

БОРИС: Па, тоа и ќе направиме!

ГЕМО: Што тоа?

БОРИС: Едноставно нема ништо да признаваме!

ГЕМО: Тогаш да направиме еден план заедно уште сега.

БОРИС: Прво, да расчистиме со вистината за имотот на Бисера.

ГЕМО: Ај, ај, сите тука знаеме кој лаже.

БОРИС: Само сакам таа да ми признае пред сите дека сето тоа е мое.

МИКИ: Еве, бе, ние ти признаваме, не го тупи, сега.

БОРИС: Само личното признание се важи.

ГЕМО: Ама имотот не е твој!

БОРИС: Мој е!

ГЕМО: Ќелеш, она има имотен лист!

БОРИС: Лаже!

ГЕМО: Со свои очи го видов!

БОРИС: Фалсификат!

ГЕМО: Тапијата ѝ е оригинална уште од пред 500-тата!

БОРИС: Не е точно!

ГЕМО: А, бе, јас ѝ ја издадов!

БОРИС: А, не, не, не... никако! Тоа е предавство! Да го земеме ние прво нејзиното, па, после ќе му ја мислиме како да го направиме наше зашто она лаже, лаже, лаже! Цела фамилија мамат и лажат и затоа мора да направиме договор меѓу нас!

НИКО: Мора да најдеме само начин како да ја избркаме од тука! За мене тоа е најсигурната варијанта. Гледаш, нашите ја тепаа, ја силуваа и имотот ѝ го зедаа и на крајот, ништо! Ние, пак, без мажот и без синовите ја оставивме, а таа сè уште е тука да си го бара своето, па, дури успеа и дел да си врати назад! На целиот тој наш отпор, таа сè уште е овде! Не се мрда! И колку ние повеќе маваме, таа повеќе е тука!

БОРИС: Тогаш да најдеме нешто што ќе ја убие! Нешто поради што ќе го замрази ова место засекогаш!

ГЕМО: Ќе мораме да ѝ го унаказиме животот до коска!

МИКИ: Да, да, зашто вака сите дома да ѝ влеземе сите ќе нè прими, до толку е добра. Дури ние попрво меѓусебно ќе се исколиме, неголи со неа.

ГЕМО: А, јас богами сакам да сум таму газда.

НИКО: Сите сакаме!

БОРИС: Тоа е наше!

ГЕМО: Не ќе го делевме да беше наше, ама ај!

МИКИ: Џабе дробиме, законот не јебе.

ГЕМО: Кој го ебе законот!

НИКО: Јас имам деца!

ГЕМО: Сите имаме!

НИКО: Затоа ќе делиме!

МИКИ: А, нејзините?

НИКО: Ќе ги избркаме!

БОРИС: Може и мои да ги направиме!

НИКО: За да ми го бараш после нивното!?

БОРИС (Молчи).

ГЕМО (Го мава Борис со кикиритка во главата): Опинок еден!

НИКО: Или делиме или ништо!

МИКИ: Мене ми изгледа дека једино на мртво ќе останеме.

ГЕМО: (Си пее весело и среќно)

БОРИС (Го граба Гемо пријателски и ги убедува другите со надежна насмевка): Бисера!

ГЕМО, МИКИ, НИКО (Се вртат на сите страни како спобудалени).

ГЕМО: Каде е?

БОРИС: Ќе видите... Ќе нè засака, бе! Сите ќе не засака!

НИКО: Па, нели, ќе ја бркавме!?

БОРИС: Ќе си ја земеме кај нас, сакала - нејќела. Така им направиле нашите на нејзините...

НИКО: Не, не, овојпат ќе ја бркаме!

БОРИС: Ама...

НИКО: Нема „ама“!

БОРИС (Со незадоволно лице): Тогаш да бегаме дома, да се спремаме за планот!

ГЕМО: Ајде!

ГЕМО, МИКИ, НИКО, БОРИС (Се поздравуваат)

ТИЈАНА ГРУМИЌ

НАЈОСАМЕНИОТ КИТ НА СВЕТОТ

ПРЕД СЕ: пред почетокот или после крајот или кога и да ви одговара

ДЕВОЈЧЕТО

чувствата во целост владејат со овој свет.

силни се

и сеприсутни.

и токму затоа што се толку силни

и сеприсутни

мораа да бидат разделени

на нас милијардите

кои сите добивме само

по еден мал дел.

тој наш дел од чувствата

ние очајнички се обидуваме да го споиме

со нечиј туѓ дел

за тие делови заедно да постанат посилни.

две чувства што растат заедно

поголеми се и поубави од едно само чувство

кое е исклучиво во нас

клучи во мракот

не се дели

чека да пронајде

и да биде пронајдено.

со делење на неделивото

всушност многу нешто

се умножува.

меѓутоа, ако случајно

тоа силно

здружено чувствување

се искрши

како некаква кинеска вазна

нам ни се враќа само нашиот првобитен удел.
но во парчиња.
и му треба време за да се залепи
со супер лепило
охо лепило
уво лепило
срце лепило
додека повторно не постане
една цврста целина
спремна неброено да се размножува
со повторно делење со другите.

ПРВА СЛИКА: среќно семејство

ДЕВОЈЧЕТО

Јас сум девојче и многу сакам море.

МОМЧЕТО

Јас сум момче и многу сакам небо.

МАЈКАТА

Јас сум мајка,
на едно девојче
и мајкаж
на едно момче.

Јас сум мајка на девојче и момче.

ТАТКОТО

Јас сум татко
на едно девојче
и татко
на едно момче.

Јас сум татко на едно девојче и момче.

МАЈКАТА

Девојчето и момчето сите постојано ги прашуваат:
а кого го сакаш повеќе, мама или тато?

Какво глупаво прашање.

Се знае дека децата повеќе ја сакаат мајката.

ТАТКОТО

Девојчето и момчето сите постојано ги прашуваат:
а кого го сакаш повеќе, мама или тато?

Какво глупаво прашање.

Се знае дека децата повеќе ја сакаат мајката.

МАЈКАТА

Ние сме мајка и татко
на едно девојче и на едно момче.

Ние се викаме семејство.

Ние сме семејство.

ТАТКОТО

Ние сме семејство.

МАЈКАТА

Ние сме едно среќно семејство.

ТАТКОТО

Ние сме едно среќно семејство.

МАЈКАТА

Во ова наше семејство доста се

јаде

спие

сmee

шета

пее

вреви

и зборува за небото

и морето.

Најмногу се зборува за небото

и морето.

ТАТКОТО

Нашето девојче постојано зборува за морето.

А нашето момче псотојано гледа во небото.

МАЈКАТА

Баш се луцкасти момче и девојче.

ТАТКОТО

Баш се шашави момче и девојче.

МАЈКАТА

Нема врска,

нека гледаат во небото и морето.

Ќе им помине.

Уште се мали.

ТАТКОТО

И јас како малечок гледав во небото.

И еве –

ми помина.

МАЈКАТА

Знаев дека во тоа се на тебе.

Зошто престана да гледаш во небото.

ТАТКОТО

Не се сеќавам.

ЕСЕИ

ДИНКО КРЕХО

Прво поглавје: Хорор пазар

На шестгодишна возраст, моето читачко образование доби драстичен пресврт: Се најдов во војна. Босанскиот град во којшто бев со мајка ми и роднините, а кој наскоро ќе добие статус на место „од особено стратешко значење“, веднаш беше опколен и блокиран. Заедно со остатокот од печатот од Србија и Хрватска, стриповите престанаа да стигнуваат до киосците. Ова ми зададе прилично голем удар, со оглед на тоа што штотуку бев почнал да се загревам за стрип серијалите на италијанската куќа Серџо Бонели, кои кај нас излегуваа во серијалот Златна серија и Лунов Магнус стрип, исклучително популарни изданија на новосадскиот Дневник. Додека со Дизниевите јунаци и американските суперхерои се запознавав исклучиво со посредство на родителите, стриповите на Бонели како Загор и Големиот Блек беа првите за кои се сеќавам дека бев „самостојно“ свесен за нивното излегување (би било претерано да се каже дека ги следев). И долго по почетокот на блокадата последните пристигнати броеви на Златна и Луна останаа изложени на продажните места, а во одреден момент во оптек се појавија и постари броеви. Во сеќавањето на првоодделенецот опседнат со читање убаво останаа сцени од некаде есента истата година: градот е мрачен, дождот е почест, улиците и фасади изрешетани и урнати, а излозите, продавниците и пазарите преполни со Загор, Марти Мистерија и Мистер Нум. (Ја дозволувам можноста дека сè не изгледаше така, но ова е сепак проза).

Се впуштив како што знаев и можев, во размена на стрипови со други деца. Не ми беше добро, па бев честа мета на измами. Сепак, многу поважно од прашањето дали некој ме прејдува или не, мене ми беа пропратните стрип дискусии: читањето одеднаш престана да биде само активност поврзана со домот, родителите и сопствената соба, а се одвиваше во контекст за кој претходно не бев свесен. Мојот однос со стрипот е проширен со колективната димензија – денес би рекол димензија на фандом. Притоа, иако првенствено ме интересираа измислените светови, не бев слеп за ситуацијата во која

бевме. Напротив, токму од изолацијата во која се наоѓавме, директно се појави едно од клучните комични прашања што ме опседнуваа: дали сè уште некаде се објавуваат стрипови со моите омилени херои и дали таму ги читаат моите врсници? Речиси дваесет години подоцна ќе дознаам како згаснаа Златната серија и Лунов Магнус стрип кратко време по колапсот на заедничкиот пазар; последните удари им ги зададоа галопирачка инфлација и недостигот на хартија во скратената Југославија во 1993 година. Историјата на издавањето стрипови во тие години беше обележана и со неколку бизарни случаи, како оној на комичниот Алманахот на Дневниковиот стрип: нашиот претпоставен последен број на оваа публикација беше објавен на крајот на 1992 година, а и објавена во 1996 година, дека по уште еден број дефинитивно ќе се изгасне.

Во мноштвото материјали од мојата рана историја на стрипови, љубовта што ја развив кон Дилан Дог се издвојува по својата долговечност – серијалот кој и денес го вбројувам меѓу моите омилени четива. Иако не разбрав многу од она што се случува во овој стрип, а најмалку од сиот негов богат хумор и (авто)иронија, тој имаше речиси хипнотичка моќ над мене. Сагата за насловениот приватен детектив, „Иследник на кошмарите“ од Лондон ја погаѓаше вистинската жица. Приказни за сеништа, врколаци, чудовишта и манијакални убијци под гранати добиваа впечатливост, за која креаторот на серијата Тицијано Склави не ни сонувал. Од денешна перспектива, идејата на Склавио дека вистинските чудовишта сме ние самите - точка која опсесивно ја менувал во секој период на работа на серијалот - изгледа особено соодветно за тоа време и место. Поместената атмосфера, карикатуралните изливи на насилство, црниот хумор и уривањето на оградите меѓу „нормалното“ и „паранормалното“ за кои Дилан Дог вети дека се во неверојатна согласност со настаните во светот на нестрипот. Веројатно контекстот во којшто го открив Дилан, исто така, го насочи мојот подоцнежен однос кон хорор жанрот воопшто: дури и кога тематизира некое исконско, безвременско и/или космичко Зло, јас секогаш читав и сè уште читам ужас во однос на граѓанското секојдневие и нејзиниот репертоар на кошмари.

Фантазиите за пропаста на светот наводно не се невообичаени кај децата. Пријател, инаку многу помалку склон кон последователни мистификации од мене, ми зборуваше како тој во предпубертетскиот период имал интензивно претчувство дека на светот му се ближи крајот и дека никогаш нема да си г види одраснувањето (денес е како мене, во средината на триесеттите).

Меѓутоа, опседнувачкото секојдневие создава чувство дека апокалипсата се случува токму сега, дека е бавна и се одвива, репетитивна и анестезирачка, банална како секое вистинско секојдневие. Во овој поглед, Дилан Дог ми дојде како нарашан: ми ги прибави речиси совршените визуелни и наративни форми за едно момчешко доживување на светот. Дури децении подоцна ќе сфатам како стрипот на Склави во голема мера ги канализира масовните стравови од 1980-тите: паранојата од нуклеарната катастрофа, паниката пред СИДА-та, вознемиреноста пред растечката нееднаквост, сиромаштијата и неизвесноста. Во нашиот микроплан, во почетокот на деведесеттите на многу начини и доведе на материјализацијата темни претчувства од претходните десетлетја - често преработувани во популарната култура, па така и во Дилан Дог. За општествено-историскиот контекст на серијалот, за неговиата необична темпоралност, и за врските што во моето лично искуство се воспоставија меѓу Дилан и времето особено ќе се дискутира во третото и четвртото поглавје.

Денес знам и дека Дилан Дог и јас сме врсници: кога тој се појави на италијанските киосци есента 1986 година, имав околу половина година. Работата започна како мала егзибиција и провокација. По работата врз други серијали под покровителството на Бонели, меѓу другите на Загор, Склави со своите пријателите и колегите реши да лансира стрип поинаков од било што друго што дотогаш го нудеше миланската куќа. Изгледа дека со денешен речник, само сакаа по малку да тролаат: Склави преку сопствениот авторски проект сакаше да му оддаде почит на филмското и книжевното наследство што го формираше него и патем, ако е можно, да ја провоцира јавноста, и, се разбира, да се забавува. Не само што долгорочни планови за објавување на серијалот не постоеја, туку сите предвидуваа дека проектот ќе пропадне по неколку епизоди. Меѓутоа, Дилан Дог беше неочекуван успех. Одеднаш немаше разговор за запирање: серијата и нејзиниот творец се најдоа под рефлекторите. Мора да се каже дека вниманието кое им се посветувало не било секогаш она посакуваното. Сè почести се експлицитните прикази на насилство и секс во стриповите споменати во контекст на зголемувањето на малолетничката деликвенција во земјата. Откако поголема група пратеници од различни партиско-политички определби на дневен ред во италијанскиот парламент во 1990 година донесоа стрип списанието Сплетер, и воопшто хорор стриповите, како што вели новинарката и демохристијанската парламентарката Силвија Коста дека е тоа „поттикнување на деликвенција“,

Дилан постана и предмет на собраниска расправа. Иницијативата против скаредните стрипови наиде на доволно силна и широка поддршка за во претстаојниот период сериозно да се разговара за можното воведување цензура. Без разлика на огромната популарност на Дилан кај читателската публика кај сите возрасти, неговата иднина воопшто не беше сигурна. Сепак, Склавијевата креацијата опстана, а тој ги презеде елементите на неговиот авторски манир и ги развиваше, со помалку или повеќе успех, со низа автори и креативни тимови. Денес Дилан излегува во неколку изданија и без разлика на флукуациите на планот на читаноста, тој е етаблиран како втор најчитан италијански стрип (Текс нема конкуренција за прво место). Инквизиторската атмосфера своевремено создадена околу Дилан беше самореферентно тематизирана во 69-тиот број од редовната серија, *Лов на вештерки*, една од најпопуларните воопшто епизоди од серијата. Дилан Дог се појави на киосците во Југославија едвај една година по италијанската премиера, како специјално издание на *Дневник* и *Златната серија*. Иако неговото влијание не беше толку моментален како во Италија, брзо стигна широка популарност, а неговото постоење не ја достигна целта душобрижника (можно ли е социјалистичка Југославија да во овој поглед можеби да била полиберална од капиталистичка Италија, или во тие години едноставно имала поголеми проблеми?). Дилан се разликуваше од повеќето стрипови што можела да ги добие југословенската читателска публика во својата земја, особено кога станува збор за серијалите на Бонели и осредната понуда на киосците. Дури и најмладите читателки и читатели како мене доста често интуитивно ја почувствуваа таа посебност. Претпоставувам дека влегувањето во светот на Дилан Дог се совпадна со одредена читателска публика за многумина од нас со независноста: средбата со него значеше внесување нов код, нов знаковен систем, нова визуелна средина, конфигурација различна од таа во чии рамки се пресели остатокот од понудата на Бонели. Случајно, првата епизода до која успеав да стигнам со молење беше воедно и последната од изданието на Дилан на *Дневник* кое пристигна во „нашиот“ дел од земјава, *Будење на мумијата* (RS #55, првично *La mummia*). Клаустрофобичната атмосфера на (веројатно донекаде потценета во фановската) приказната ме вовлече со сила што сè уште ми е тешко да го пренесам со зборови, иако можам добро да го повикам во сеќавањето. Во исто време, возрасните не го прифатија мојот зголемен интерес за Дилан - не од пуритански мотиви, туку затоа што мислеа дека таквото мрачно читање е последното нешто со кое треба да се забавувам во едно толку мрачно секојдневие. Од дистанца би рекол дека тие беа оние

кои не ги разбраа кодовите на овој стрип, неговиот хумор, ликови и обликувањето на светот и, воопшто, неговиот тон, што всушност е ретко нихилистички.

Дојдов до Дилан како што знаев и умеев. Моите врсници воглавно не беа толку заинтересирани за него како мене, но многу од нив имаа постари браќа, некои и сестри, кои многу држеа до Дилан. Статусот на лектира „за постарите“ во моите очи придонесе за неговата привлечност. Од време на време добивав преку уличните размени по некој број, а некои ги добивав на подарок, понекогаш од сомничави возрасни лица. Но, заедно со потрагата по постоечките броеви на Дилан, ме заинтригира и неговата иднина, а пред се прашањето дали таа иднина воопшто постоела. Дали Дилан сè уште беше во врска? Спомнав колку интензивно сум мозгал за тоа низ што минуваат моите омилени херои од стрипови додека седам насилно отсечен од нивните светови. Во случајот со Дилан, благодарение на мистеријата што првично го опкружуваше, тој интерес беше уште поинтензивен, а напнатоста што го придружуваше беше уште поголема.

До крајот на деведесеттите ќе смениме неколку земји и градови, а корпусот на мојата лектира, како книжевната така и стриповската, само ќе расте. Бев воодушевен што во Хрватска открив дека повеќето од сериите на Бонели сега во издание на Слободна Далмација се во нов формат и јазичен идиом, но и, што ми беше многу поважно, со нови епизоди. Во Франција, покрај тамошната стрип традиција, ќе доживеам фасцинација со мангата, која во голема мера ќе ја одбележи мојата адолесценција која е присутна и денес и редовно ја читам. Поминав и низ фазите на истражување на американскиот стрип суперхерој, како во неговите манифестации од среден тек, така и во во различни алтернативни и уметнички поамбициозни варијации на жанрот. Меѓутоа, Дилан Дог припаѓа само на неколку читања, „цртани“ и „пишувани“ - како што порано се категоризираа „романите“ од киосците — за кои останав врзан во континуитет. Навистина, во еден момент ми се чинеше, како претенциозен студент по литература и хиперкритичар, дека Дилан едноставно не е доволно суптилен: во него не ја најдов во изнијансираната психологизација и педантно изградената тензија што ги барав од жанрот на страв и ужас во тоа време. Кога се вратив кај него две-три години подоцна како трошка позрел и многу поискрен читател, видов дека има многу пософистицирано читање од повеќето жанровски продукции што ги консумирав во претходниот период. Одеднаш го видов Дилан Дог во ново светло: самоироничното полнење на

серијата, нејзините сатирични аспекти и суптилниот хумор, цитатните и пастилни постапки врз кои е изградена, едноставно ме запленила. Притоа, теоретските, критичките и политичките филтри низ кои оттогаш, повремено ги провлекував низ моите сакани стрипови, притоа не ми соочуваа само со пријатни откритија. Дали ликот на Дилан Дог е латентен силувач или барем сексуален предатор? Се појавува ли некоја жена во серијата што не претставува ниту сексуален објект ниту мајчинска фигура? Како тоа не-белите луѓе да се присутни речиси исклучиво преку карикатури? Започнав самиот да поставувам такви прашања, кои го надминале спонтаното искуство и иманентното разгледување на стрип медиумот. И цело време ми се чинеше дека хронично ми недостасуваат соговорници спремни сериозно да го искушат Дилан како мене.

На задната страна на првиот Дилан што го прочитав од корица до корица, Будиње на мумијата, се појави насловната страница на следната, 56-та епизода од редовната серија „Сенки“, со најава „на сите киосци во средината на мај“. На илустрацијата Дилан Дог, во некоја темна шума, со збунет и исплашен израз на лицето гледа наоколу, додека зад него се поткраднува силуетата на Големиот Лош Волк скицирана во стил на Дизни. Шпекулирав за тоа што се случува во Сенки и каква приказна се крие зад нивната бизарна и заканувачка корица. Се појавува волк во нашиот свет и оди во лов на луѓе? Дилан се телепортира во земјата на бајките? Мојот креативен придонес во светот на истражувачите на кошмарите не беше ограничен ни на фантазиите на овој човек. Веќе создадов свои стрипови инспирирани од Загор, Блек, грчката митологија, нинџа романи од киосците, приказни од Политикиниот забавник и случувања во соседството, па Дилан спонтано се вклопи како една од значајните компоненти на тој универзум. Меѓу материјалот од моите тетратки зачувани во архивите на роднините, го има и, на пример, стрипот инспириран од Мумијата, во кој истражувал пријател на мојот роднина случај на реинкарнација (прилично сум сигурен дека не знаев што овој збор значи) на египетскиот бог Сет. Во средината е една од ретките стриповски приказни од тој период што ја завршив - околу петнаесет страници - а куриозитетот е што самиот Дилан Дог воопшто не се појавува во него: очигледно бев толку фатен во обидот да ја ископирам атмосферата на Дилан што немав време да премногу се занимавам со дреболии како улогата на главниот лик.

Ќе поминат повеќе од петнаесет години пред да ја прочитам педесет и шестата епизода од Дилан Дог (тоа ги оправда очекувањата), а во исто време и да дојде до информации за понатамошната судбина на неговото новосадско издание. Голема Лош Волк стигна до киосците во поткастрената Југославија (СРЈ), како и на териториите со кои тогаш се гледавме преку нишанот – Република Српска и Република Српска Краина - а по него уште три броја. Со оглед на тоа дека се испечатени во помал тираж и со далеку полоша опрема, четирите „изгубени“ епизоди од Дилан на Дневник денес уживаат значителна колекционерска, а за многумина и сентиментална вредност. Случајот сакаше оваа епизода и инаку да биде меѓу помрачните во серијалот; ако додатно ги читаме во тогашна изведба, на лоша хартија, во избледен и невоедначен печат, тие изгледаат уште помрачно. Последниот Дилан од Дневник, преведен како Сафара (во оригиналниот *Gente che compare*, RS #59), требаше да излезе во август 1992 година, а се појави повеќе од половина година подоцна. Бројот што е најавен на нејзиниот грб, Франкенштајн, на нашите простори ќе биде објавен во различни аранжмани, вклучително и некои неовластени и пиратски изданија, но никогаш како Дневников број 60. Опскурна урбана легенда - за која бизарно се реферира на епизода од хрватски ситком Измамници и принцези - вели дека контингентите на хартија за печатење на Франкенштајните веќе беа подготвени, но заради сеприсутниот недостаток на хартија се искористени за испишување на артилериските дневници на Ратко Младиќ. Сторијата звучи диландоговски иронично и црнохуморно. Таа на крајно оголен начин упатува и на моето искуство, дотолку повеќе што без остаток ме потсетува на поврзаноста помеѓу моето детско влегување во светот на стрипот и нашите господари на војната, под чии истрели и гранати се одвивал тој процес. Без разлика колку е мала веројатноста дека тоа на фактографско ниво е вистинито, на симболично ниво, легендата на Младиќ и Франкенштајн удира на средата.

Превод од хрватски јазик: Сашо Огненовски

(Од книгата есеи „Нашиот врсник Дилан Дог“ во издание на Редак, Загреб, 2021)

СКОПЈЕ

БЛАГОЈА ИВАНОВ

Татко

Секако дека, како што стареше, почесто размислуваше за своите родители. Особено бидејќи имаше два сина, веќе возрасни, женети, со челад. Иако меѓу него и нив немаше некои отворени судири, тој чувствуваше некоја напнатост во односите со нив. Си велеше: тој е стара генерација, тие млада, отсекогаш имало такво нешто меѓу татковците и децата.

Размислата за татко му и мајка му, беше почеста особено откако се донесе законот за денационализација. Нешто, на што не размислувал со години, сега му се наметна како проблем: татко му имаше куќа, два дуќани во Стара чаршија, градина во бутелско поле. Куќата беше во Буњаковец и беше урната многу одамна, на нејзино место и наоколу сега се наоѓаа повеќекатни згради, дел е под улицата Партизанска, градината, исто така, не постои, по земјотресот на целото тоа поле се изградија станови. Земјиштето беше платено по оние цени што тогаш речиси не беше ништо, но мајка му и сестра му добија станче во зградата спроти пазарчето, во кое живееја осаменички живот. Меѓутоа, дуќаните уште постоеја, ене ги речиси на почетокот на чаршијата, еден до друг, во зграда мошне руинирана, но во која сè уште се работеше. Тие беа национализирани уште во 1948 година.

Тој сега имаше речиси осумдесет години. Подолго време пензионер. За жал сам, зашто жена му почина пред три години. Станот му беше голем, преголем за него, се врткаше и шуткаше низ него, еве толку години не знае што да прави со него. А сега му се испречи и прашањето за денационализацијата на дуќаните. За него тоа прашање не беше едноставно, затоа што беше поврзано со некои работи кои го потсетуваа на неговите односи со татко му.

Во Втората светска војна, тој беше активист, потоа и член на комунистичката младина. Таа беше вклучена во илегалниот отпор. Тој водеше и една тројка, која беше, како и некои други, употребувана за различни задачи, од курирски, до саботерски. Беа млади, матуранти и ученици од Втората машка гимназија, која работеше во старата зграда на Идадија - некогашната турска гимназија. Иако, можеби, сè она што го работеа изгледаше како игра од нивните сакани предвоени стрипови, сепак имаше сериозни опасности да настрадаат во некоја од тие, како што ги нарекуваа - акции. Особено беше заострена состојбата во 1942 година, кога силно се почувствува окупаторската бугарска власт и со бројни апсења, судења и убиства, што беше проследено и со поизразит недостиг на храна, на облека, на обувки, на сè.

Со другарите се собираа и во неговата семејна куќа, и на некои други места. Неговите родители знаеја, или претчувствуваа нешто, подолго време не сакаа да прашат што тој и неговите другари зборуваат зад затворената врата од неговата соба, но еден ден неговиот татко, на излегување од дома, го запре и го праша. Или, подобро речено, заклучи дека тие се занимаваат со опасна работа и дека тој треба да внимава не само на себе, туку и на своето семејство. Имаш татко, имаш мајка и имаш сестра!

- рече таткото, - зар сите ќе не испратиш во затвор?

Секако дека можеше да му одговори: не се грижи, стари, ништо лошо нема да ѝ се случи на оваа куќа - но, наместо тоа, рече: ние сме во борба, во борба за ослободување на нашата земја од фашистичкиот окупатор, секако дека во таа борба може да има и жртви, но... Дали сакаше да го убеди стариот дека не треба да се грижи, дека сè е под контрола, меѓутоа бидејќи не најде соодветен збор запра, или стариот го прекина: - Е синко, синко, и оваа куќа е изградена со многу жртвување, со многу работа се дојде до неа.

Разговорот беше завршен. Таткото си излезе да оди во дуќаните, тој излезе да се види со другарите, мајка му остана зад нив кршејќи раце.

Од двата дуќана, што татко му ги држеше, едниот беше штофара, а другиот кинкалерија. Тие беа мошне пространи, во приземјето на една зграда која, над дуќаните, имаше уште еден кат, кој беше употребуван и како работна просторија на татко му, и како склад, а под дуќаните пак, имаше визба, поделена на две: едниот дел се употребуваше, исто така како магаџински простор, а другиот за сместување дрва и јаглен за печките со кои, зиме, се грееја горните дуќани и простории. Татко му имаше вработено по двајца работници, или како што тогаш ги нарекуваа - трговски помошници: машките беа во штофарата, женските во кинкалеријата. Татко му им беше напомош секогаш, особено во скопскиот пазарен ден вторник, кога и мајка му доаѓаше да се најде, барем, на каса, во кинкалеријата, во која се натрупуваа повеќе муштери. Таткото ги поштедуваше од работа синот - гимназист „кој треба да учи“ и ќерката која „сè уште е мала.“ Пред војната имаше што да се купува и да се продава и неговото семејство важеше за заможно, за имашливо. Тој никогаш не се прашуваше колкаво е тоа богатство на семејството. Знаеше, сепак, дека не се гладни, дека се облекуваат убаво, дека неговите ќе можат да ги школуваат децата, дури и на студии. Таткото имаше школо колку што во негово време можел да има - егзархиска прогимназија во турско време и два класа учителска школа во прво српско, по балканските војни. Но не можеше да го заврши учењето за учител, бидејќи српската војска се повлече од Скопје

во 1916 година, кога дојдоа бугарските, германските и австриските војски. Се вработи во кинкалеријата на Фарук бег, кој го држеше и другиот дуќан, штофарата. Целата зграда беше негова сопственост, како и трговијата.

По крајот на Првата светска војна и доаѓањето на „друго српско“, почна преселба на турските семејства од Скопје, за Турција. Ја продаваа земјата, ги продаваа куќите, дуќаните, мебелот, со парите в рака и со по некој куфер, си заминуваа од родниот град, не без жал и мака. Но, времињата беа такви.

Фарук бег му понуди на татко му да го купи дуќанот. Татко му немаше толку пари. Требаше да зајми - и позајми од Француско-српската банка (која во турско време беше француско-отоманска банка), во која еден од големите акционери беше и Буњак, српски дојденец. Хипотекарен залог беа токму дуќаните. А Фарук бег на татко му му ја остави градината во Бутел: „Ми беше чесен работник, да ме помниш за добро - ти ја давам и да ја чуваш, со овошките, со зарзаватот, со јаготките... “

Така татко му се здоби со имотот. Со благослов од некогашниот негов газда. А кога, во годините потоа, застапа на нозе, кога го врати долгот во банката, Буњак му рече: Гледам дека си трговец со усул, затоа - ако немаш куќа - да ти предложам: во Каршијак, гледаш и самиот, зад Бурманли џамија, имам плацови и таму веќе многумина домаќини градат домови. Ако сакаш, еве пак да земеш заем, да си купиш место за градба и да си приправиш некоја куќа. За хипотека - еве ти ги пак дуќаните, тие ти носат среќа.

Така и се стори. Една куќа, за она време мошне модерна, убава, со пространа бања. Вода во куќата - та тоа беше посебен благодет. И бања - со котел кој се загреваше со дрва. А околу куќата - убав двор, со тревник, со цвеќе, со ограда која ѝ личеше.

Тој не се сеќава како било кога се преселиле од старата куќа во Топаана во оваа новава во Буњаковец. Всушност, тоа било делење од дедо му и баба му. Сигурно дека им било тешко, едно машко, родено последно, по пет ќерки. Се сеќава дека, веќе потпораснат, од време на време одеше кај дедото и бабата на гости. Му се чинеше дека патот до нив е долг. Требаше да се помине по дрвеното мовче покрај театарот, потоа покрај црквата свети Димитрија до чаршијата, низ неа до Бит пазар, од таму, по Серава (која во тој дел не беше покриена) до старата куќа во која се родил татко му. Понекогаш одеа сите заедно (по повод некој празник, најчесто), понекогаш одеше сам. Дедото и бабата ги памети од времето во кое тие беа веќе мошне стари и кога времето го поминуваа дома. Старата куќа беше мала, клапната, со дворче заградено од

сите страни со висок керпичен ѕид. Но, нему му беше убава, во неа многу работи му наспомнуваа на татко му, кого, во тие години, го обожуваше.

Подоцна се случи да не е толку приврзан кон таткото. Можеби тоа беше почнало во времето на пубертетот? Или, можеби, откако почна да се дружи со ученици од погорните класови „кои го организираа“? Со нив се среќаваше често, разговараа на многу теми. Си позајмуваа книги од напредни писатели. Го читаа Горки, го читаа Б. Травен. Социјалната неправда ги вознемируваше. Да, тој беше син на богаташ (така мислеа неговите пријатели), добро му е, но треба да се види животот вон Буњаковец, да се појде во сиромашните маала. Да се согледаат проблемите на работниците, на малите занаетчији кои ги уништува индустријата. Трговците се богатат врз грбот на сите. Отпрвин сето тоа го прифаќаше како една општа идеја, никогаш конкретно не гледајќи во таткото „класен непријател на работниците“. Но, го погоди посебно еден настан: дома им дојде една средовечна жена, која сакаше да се види со татко му. Таа го молеше да ѝ даде на заем извесна сума пари, кои ќе ги врати наскоро, со работа во кинкалеријата. Татко му ѝ одрече помош и тоа со мошне груби зборови. Наеднаш виде едно негово Друго лице на дрзок, подбивен, немилосрден човек. Тој не се прашуваше која е таа жена, зошто ги бара тие пари, од каде решителното одбивање на татко му да ѝ помогне. Го возбуди сето тоа, уште повеќе дека, откако жената си отиде, татко му влезе во собата каде што беше прибрано семејството и како ништо да не било, насмејнат, ѝ се обрна на жена му и ја замоли да му направи кафе, ја погали ќеркичката и седна на столот, видно задоволен од нешто - зар од тоа што така се однесе со молителката?

Тој тогаш излезе од дома, појде на корзо, каде што можеше да сретне некој од другарите. По пат мислеше - ете тоа е немилосрдноста на богаташите. Одат в црква, слушаат за милосрдието, ставаат на тасот што го носи клисарот некоја помала или поголема пара и со тоа си го исполнуваат чувството дека сè што прават е како што господ и неговиот син кажале.

За време на окупацијата тој сосем се оддалечи од татко си. Тоа го забележуваше мајка му. Не изрече прекор, но тој го читаше него во нејзиниот поглед, го насетуваше на нејзините усни, низ некој збор што таа го изречуваше со зарипнат глас, како да ја загушуваше нешто, веројатно неизречените зборови на прекорот.

Градот беше ослободен, војната продолжи нагоре, во другите делови на земјата. Него го задржаа, не го пуштија со војската, рекоа дека им се потребни писмени луѓе. Го пратија да биде новинар во Радио Скопје. Зградата на

радиото беше мошне близу до нивната куќа. Порано често поминуваше по улицата каде што се наоѓаше таа.

Кога, во декември 1944 година влегоа внатре - остатоците од борбите околу радиото, водени еден месец пред тоа, при ослободувањето на градот, беа расчистени, иако на фасадата можеше да се види по некоја дупка од куршуми. Беше примен како новинар. Секако, имаше некакво искуство во пишувањето. Како ученик ѝ припаѓаше на книжевната секција, во која се претстави со расказ посветен на аргатот кој работи на беговската нива и го дели својот труд и принос со него. Насловот беше - „Исполција“. Тоа беше некоја сказна какви што, всушност, се раскажуваа во семејствата, потсетувајќи се на ропството под Турците. Едно општо место. Како и да е, како и мнозина негови врсници, тој се обидуваше да пишува нешто, силно поттикнат од литературата што ја читаше. Позначајна, можеби, беше неговата работа како учесник во издавањето на еден таен билтен, „Весник“, кој излегуваше седмично, и од кој се успеа да се објават седум броеви во 1942 година. Тој беше умножуван на циклостил во петшестотини примероци и распарчуван во градот. Учествувааше и во работата и растурањето на некои летоци. Материјалот за печатење го земаа од книжарницата „Шар“ на Лазар Танев, стар комунистички активист.

А еве сега, со тоа мало искуство беше во редакцијата на радиото. Ги запозна од поблиску оние што работеа во него, меѓу кои силен впечаток оставаше Владо Малевски - Тале, кој беше сè - од спикер, до уредник и новинар. Потоа, за главен раководител на радиото, дојде Коле Чашуле, пргав, зборлест, кому зборот му течеше без застој, секогаш интересен, секогаш со некои нови забележувања, со некои поинакви толкувања.

Неговото новинарство не траеше долго. Речиси две години. Притоа, повеќе беше во редакцијата, симнуваше вести од радио апаратот што го имаа во канцеларијата - од други радио станици, или пак примаше вести по телефон. Ги редактираше и ги носеше кај дежурниот уредник на вестите. Зар беа незадоволни од него, кога го повикаа во Комитетот за да му речат да се подготви да студира. Ќе одиш во Белград, му рекоа. Ќе студираш право. Нашата држава има потреба од уредување според закони. Ќе треба да се пишуваат, не само да се препишуваат.

Овој предлог му беше дојден како нарачан. Та цело време мислеше на тоа како да го продолжи школувањето - беше матурирал во 1943 година, кога се најавуваше и отворање во Скопје на бугарски историско-филолошки факултет. Од трите групи на студии - за историја, филологија и географија, мислеше дека ќе биде под најмало идеолошко оптоварување да студира на последнава. Но,

од некои причини - факултетот не беше отворен, иако беше дури и определена зградата во која тој ќе работи - онаа во која беше средношколската трговска академија. А потоа следеа настани кои го сменија текот на работите. Поради кои и не можеше да помисли да оди на студии во Софија.

Татко му, се чини, беше задоволен од тоа дека сепак ќе студира. Тој не се искажуваше пред него за „овие новиве“, знаеше дека кај синот ќе најде на остар одговор, но - кога разбра дека тој ќе оди на студии - рече: добро е да се има диплома в раце, добро е да се има некој занает во животот...

Во текот на неговите студии, кои ги започна есента 1946 година - се случуваа толку тешки промени во животот на неговото семејство. Во 1947 година почнаа да се создаваат занаетчиски и трговски кооперации. На татко му му ги одзедоа дуќаните, со сета стока што беше во нив - тоа сега беше во една кооперација на трговија со штофови и платна. Татко му протестираше, се противеше, не сакаше да влезе во кооперацијата. Го прибраа во милицијата, да го „убедуваат“. Не сака во кооперација? Значи, тој е ненароден елемент. Сака ли да го прогласат за воен богаташ, па низ чаршијата да го водат како мечка, со закачени платна околу вратот и со паролата врз гради на која ќе пишува „ратен богаташ“! Сака? Сака ли да му наштети на синот, кого оваа власт го прати да студира во Белград? Синот е наш другар, но се има граници, па и во стрпливоста, ќе бидеш затворен, ќе бидеш суден, ќе бидеш презрен од оние од чии усти си им го земал лебот! Ќе сакаш ли и син ти да се откаже од тебе?

Три дена затвор му беа доволни на татко му, да ги прифати сите докажувања колку греша во однос на семејството, на синот, па и во однос на себеси. Дуќаните беа одземени, таткото го ставија да биде шеф во едната од продавниците. Доаѓаше дома папсан, не толку од работата, колку од она што се случуваше во дуќаните. Сè беше попишано и сето тоа можеше да се дава со белешки. За неполн месец дуќанот се испразни, се распарчаа штофовите, како и сè друго. Од тоа се разболе таткото. Згора на тоа, станбената комисија беше го посетила семејството, констатирала дека синот е на студии во Белград и дека една соба е слободна и на семејството му натураја потстанар. Тоа беше еден млад офицер, кој наскоро се ожени и ја доведе и жената. Едно е - кога треба да се употребуваат кујната, бањата и клозетот од членовите на семејството, друго е кога сето тоа треба да се дели со дојденци, сеедно колку би биле тие внимателни. А, за среќа, беа внимателни. Офицерот постојано очекуваше да биде преместен во некој друг град, па така да ја ослободи собата. Тоа потраја речиси две години. Офицерот беше во КНОЈ, па често беше

отсутен и по повеќе денови, така остануваше сама младата невеста, која се учеше од мајка му да готви, за да може, некогаш - кога ќе си имаат свој стан - и самата да домаќинствува.

Мајка му, со раката од сестра му, му пишуваше дека татко му сака да го види. Дека не е добар со здравјето. Има мака со срцето. Покачен му е притисокот. Почесто седи дома отколку што е на работа. Но, како да дојде дома, кога еве сега, мора да се подготвува за испитите, откако ќе ги положи - ќе биде дома! Тоа беше во јуни 1948 година. Кога при крајот на месецот се врати дома, тукушто беа објавени писмата на Коминформот. Беше збунет. Среќа негова дека се најде дома, тука не беше партиски поврзан, не мораше да оди на состаноци за да се изјаснува. Се прибра в куќи, речиси не излегуваше, освен на прошетка до паркот, рано претпладне, додека сè уште беше свежо. Таму учеше, се подготвуваше за есенските испити. Кога одеше на плажа, тоа беше онаа последната, каде што немаше многу луѓе. Не сакаше да се среќава ни со најблиските. Понекогаш одеше в кино, на првата попладневна претстава - и пак дома. Некоје сетило за опасност, всушност, го бранеше? Денес така мисли, дека некој страв така управуваше со него. Тогаш наоѓаше други оправдувања. Пред сè дека му е дадена задача навреме да го заврши факултетот, дека високата политика е за великаните кои беа во судир, во која нема место за обичните војници. Кога коњите се клоцаат, настрадава магарето меѓу нив. Таткото одеше и доаѓаше од работа, беше задоволен дека синот е дома, дека толку предано се посветил на учењето. Навечер, во топлите летни вечери, седнуваа во градината, „додека да се проветрее станот од горештината“. Масата беше сместена под една јасика, разгранета, со богата крошна, која преку ден даваше сенка, а приквечер некоја свежина од ветрето кое ги растреперуваше лисјата. Таткото сакаше да пивне ракија, изладена во коритцето под дворната чешма, со мезе кое мајка му веќе беше го приготвила. Една чашка ракија и тој ќе земеше. Разговорите што ги водеа беа за времето („пекол е Скопје лете, тоа ти е тоа“), за пазарот, кој полека почнува да станува побогат, иако не е како некогаш, но не и толку сиромашен како за време на окупацијата, потоа за некои роднини, за некои познаници („Дали ти, Маре, слушна дека нашиот комшија од Топаана, Тане папуџијата, починал? Бог да го прости!“). Иако тие денови весниците пишуваа за судирот на југословенската партија со другите партии од Коминформот (народот велеше - тоа е караница меѓу Сталин и Тито), иако и радиото постојано соопштуваше за тоа, таткото и синот не сакаа да говорат за тоа.

Но, еднаш, по две испиени ракии, таткото се наведна кон него и доверливо, со шепот, го праша: што е ова? Вистина ли е, или лага? Каде е тука Англија? Да знаеш, што ќе речат Англичаните - тоа ќе биде... Што да му рече на таткото? Се обиде, како во шега, да го праша: А ти, сè уште слушаш БиБиСи? Таткото се сепна, ништо не рече. По една подолга пауза, таткото, натажено и со глас на разочарување, без да ја подигне главата, рече: А дуќаните и со решение за национализација, ги зедаа... Судот така пресудил.

Што можеше да му рече на татка си, која утеха би можел да му ја искаже. Пред да појде на студии во Белград, во оние денови на восхит и целосна верба во идеите и замислите за ново уредување, сигурно би му рекол нешто со срдит тон („право е да му се врати на народот она што му припаѓа“), но денес, кога и самиот е исполнет со некои сомневања, не може да рече ништо. - Се жалеше? - го праша татко му. - Кому да се жалам? Која жалба била чуена од... (малку се помисли како да го каже тоа: од твоите?

- но не го рече тоа) оваа власт.

Така заврши разговорот таа вечер, никој не сакаше да влезе во кавга. - Многу испив, рече таткото, ми се одврза јазикот. Ајде да се прибереме, на спиење, па утре рано на работа. — Стана и тешко одејќи влезе во куќата. На вратата стоеше мајка му, целата вознемирена да не дојде до расправија. Ги знаеше тешкотиите на својот маж, кому му беше приврзана не само како сопруга, туку и како другар. Се беа нашле во сиромаштијата, проживеаја еден дел од животот со грижите и радостите со децата, со штедењето и печалењето за нив, со живот во кој имаше и убавини и грижи („никој не знае што носи денот“). А сега го истрајуваа животот. Дали со надежи во него? Дали со надежи ќерката, која ја родија седум години по раѓањето синот и која е сè уште во школо? Летото помина, исполнето со Петтиот конгрес на југословенската партија. Седеше покрај радиото, се обидувааше да ги чита лекциите од студиите и да наслушнува што се говори. Говорниците од сите републички партии му даваа поддршка на своето раководство. Но, имаше и еден инцидент, кога некој од делегатите се обиде да ја урне едногласноста, обвинувајќи некои раководители за непримерен живот. Го симнаа од говорницата. Сеедно што овој настап беше со изнесување на некои приватни проблеми (весниците утредента така го означиле), него го возбуди тоа што има незадоволници кои имаат смелост да станат и пред целата јавност да искажат свои мислења. Сеедно што знаеше дека сето тоа не може да има вистински последици, освен за самиот говорник. Тоа го направи уште попретпазлив и позатворен.

Со татко му не го повторија разговорот за дуќаните. Татко му сè повеќе беше загрижен за своето здравје. Имаше висок притисок. Нешто што тогаш се лечеше со „пуштање крв“, односно со ставање пијавици на нозете. Мајка му, исто така, беше загрижена за таа негова состојба. Одеше околу него, му уговдуваше, гледаше да не изрече збор што би го возбудил. Таткото ја прифаќаше таа загриженост со внимание, не креваше глас, не зборуваше за понижувањето што го чувствува од работата во штофарата, каде што го симнаа од шеф на обичен продавач. Малите директори/ диктатори си го тераа своето самоволие, лечејќи ги своите некогашни понижувања врз грбот на оние што се наоѓаа под нив. Тој самиот, макар и оддалечен од она што беше секојдневен политички живот, можеше да ги насети сите тие работи. Но, неговата убеденост во идејата и натаму беше цврста, и натаму веруваше дека ќе бидат превозможни сите попатни слабости. Битно е да се одржува генералната линија, да се остваруваат, едно по едно, сложените форми на организација на државата, на нејзините институции, преку кои ќе се уредуваат и средуваат сите работи и ќе се отстрануваат сите грди појави. Неговите професори на факултетот говореа за потребата од законитост, мина времето на револуцијата - демократијата е обратен процес од неа. Сите треба да бидат еднакви пред законот, да нема повластени. Во тој миг ги имаше повластените. Кои го негираа троцкизмот и неговата идеја за постојана револуција, а во исто време пропагираа револуција која трае.

Но, чувствувааше, не, знаеше дека не треба да се приклонува кон сфаќањата на татко му, кон неговата болка дека неправедно му било одземено нешто што тој, заедно со жената, со многу жртви го спечалиле. Одобрувајќи му, врз себе би ја презел обврската да се ангажира („да го видиш тоа со твоите големи другари“) - а тоа не го сакаше. Ќе произлезеше дека тој се преокупира со ситносопственички проблеми, дека сè уште во него тлее ситнобуржоаскиот менталитет. Конечно, семејството и вака не живееше толку лошо, имаат толку колку и сите други. Како и што треба.

Следната, 1949 година наеднаш се променија многу работи: се заостри политиката спрема неистомислениците. Се бараше од секој член на партијата да се искаже јасно и гласно за која политика е - за Титовата или Сталиновата. Кај него веќе беше зацврстена одлуката - се разбира за Титовата политика. Гледаше како на партиските состаноци на факултетот во Белград, се делеа луѓето, мнозинството за Тито, малцинството за Сталин. Вториве, еден по еден, исчезнуваа преку ноќ. Мракот падна врз сè, исчезнаа повоената восхитеност, повоениот активизам и оптимизам, стравот се вовлече насекаде. На границите

се пукаше. Се собираа армии. Имаше упади во земјата од страна на некои пребези, кои се беа изјасниле за Информбирото. Во еден таков судир загинало и младото офицерче, привремениот потстанар кај нив, дома. Остана младата, тукушто венчана жена сама. Бидејќи таа до тогаш не работеше ништо, еден ден си ги собрала своите работи и заминала кај своите, во внатрешноста. Мајка му, со раката на сестра му, му соопштуваше: Кутрата, поплака, па виде дека нема друго чаре - си отиде дома во Ресен. Твојата соба е пак твоја. Со сестра ти ја наместивме, кога ќе дојдеш - ќе си бидеш пак во неа. А татко ти е на боледување.

Толку. Тој не можеше да се врати во јуни, остана сè до септември - за да подготвува испити, зашто малку заостанал. Не талкаше по белградските улици, но излегуваше кога имаше демонстрации со протести против неправдите што дотогашните братски земји од социјалистичкиот лагер ги вршеа над Југославија. Беше чудно, но не се случи војна. Меѓутоа, народот беше вратен во сиромаштија каква што беше за време на окупацијата. Немаше ништо. Од сите страни земјата беше затворена. а Запад гледаше сеир и сè уште не помагаше.

При крајот на септември 1950 година дипломираше. Пред да си оди дома, неколку дена се шеташе низ градот во кој помина четири години - а никогаш не го запозна доволно добро. Никогаш не стаса да ужива на Калемегдан, како сега, под благата топлина на септемвриското сонце. Овојпат тоа го можеше. Како сега да ги виде Дунав и Сава, како се спојуваат и течат понатаму во еден тек. Како сега да го забележа споменикот на победникот, среде паркот извишен. Како дури сега да го виде павилјонот Цвијета Зузориќ. Што гледаше во театрите во овој град? Неколку претстави случајно одбрани. Почесто одеше во кино. Во книжарниците одвај сирнуваше, само ако бара некоја одредена стручна книга, која не се продава на неговиот факултет. Кои улици ги запозна, освен оние кои водеа од Студентскиот дом до Правниот факултет? Си мислеше, не стаса ни да се вљуби. Толку се осами, веројатно исплашен од ненужни познанства. Па затоа, можеби, неговите колеги го сметаа за чудак. Кој не знае ништо друго - освен учењето. Никој од нив, веројатно, не можеше да претпостави дека неговата осаменост почна да се создава отпрвин од желбата да ја исполни „доверената задача“, а потоа од стравот да не згреши во времето кое доаѓаше, да не направи погрешен чекор кој би го одвел во опасна насока. Сепак, тој не беше син на селанец, на работник, за да му биде простено поради незнаење, туку потекнуваше од ситнобуржоаско семејство.

Тоа го пишуваше и самиот во анкетните листови кои ги пополнуваше, на пример, при упис на следната година на студиите.

Годината 1950, сепак, беше поинаква од претходните години. Се намали надворешниот притисок, опасноста од војна беше помала, започна да доаѓа помош од западниот свет: сето тоа, сепак, требаше да се оправда, „политички да се објасни“. Ете, се случи неразбирлив судир меѓу комунистичките партии, југословенската е неправедно обвинета, но сеедно - ние си остануваме на нашата линија да градиме социјализам, ако Запад сака да помага - нека помага, но нашата слобода не ја продаваме... и сè во таа смисла. Нему му беа прифатливи тие политички промени, зошто не, сепак правдата е на нашата страна, нели? Затворањата на оние што не мислеа така - продолжија, но самиот тој веќе се чувствуваше сигурен, околу него ги нема толку кодошите кои би можеле да го накодосат без причини - но со последици.

Го напушташе Белград, без некоја жал, без некоја носталгија, во него, вон студиите, не остануваше ништо посебно, по некоја симпатија за некоја колешка, по некоја попатна средба со некоја девојка со која се стискаше во некој влез и се бакнувал површно, со страв да не му се случи, потоа, некоја непријатност. Си мислеше - ќе има други навраќања во тој град, кога ќе има можност да го запознае во него она што не го запознал за време на четиригодишните студии. Како и што се случи, во годините подоцна. Се врати дома, се пријави во кадровската комисија. Па, богати, каде си до сега? Што правеше овие години? Си студирал? Добро, ама беше ред да дојдеш, да кажеш до каде си, да знаевме кога ќе завршиш... Не си знаел? Требало да знаеш, другар. Добро, пополни го анкетниот лист, че го види комисијата. Ама немој, богати, сигурно че има работа, ние имаме потреба од школовани луѓе! Па види, богати, ти си завршил со одличен успех? Браво, другар, браво... че видиме. че видиме...

Излезе од зградата на ЦК, си мислеше, со подбив - од каде ли е овој „богатин“ со неговото „че видиме“? Така ли зборува, или некого имитира? Беше време на мутанти и имитанти. Но, сеедно, ништо не е страшно, добро дека е дома.

Неговото враќање дома, и татко му, и мајка му, и сестра му го пречекаа со голема радост. За миг беше потисната големата загриженост поради здравјето на татко му. Тој беше се решил да оди во пензија. „Не можам повеќе да работам со оние ваши будали!“ - се нервираше тој. Собираше некакви документи. Какви можеше тогаш да се соберат за пензионирање? Лични искази, потврдени од сведоци, негови врсници, кои го познавале и знаеле

дека, навистина, почнал да работи во чаршијата од шеснаесета години. Добро, се смета стажот дури од осумнаесет години. Колку години работел? Триесет и четири. Колку години има? Педесет и две. Немаш услови, освен за инвалидска. Немаш и старост. Поради тоа таткото мораше да оди и по комисиии кои би му го овериле нарушеното здравје. Сето тоа траеше и траеше, мина цела една година додека да се пензионира. Всушност му дотече времето за редовната пензија. Попусти му беа одењата по комисиии. Но, сето тоа, сепак, му влеваше надеж дека ќе се откачи од работата која не ја сакаше, во која „на слугите сум им слуга!“.

Тој беше вработен во министерството за правосудство. И тоа како началник на одделение. Пред кусо време беше си отишол од тоа место неговиот претходник, кој беше испратен токму во Белград. Службениците од одделението беа мошне повозрасни од него, затечени чиновници дури и од предвоената, српската власт. Додуша, ни еден немаше високо образование. Најмногу средна школа со матура, или без неа. Но сите имаа убав ракопис! Тоа беше особено битно од причина дека во одделението имаше само една машина за пишување, стара, без капак, со подоцна прилепени кирилични букви, па документацијата се водеше и ракописно. Убавиот ракопис, така, беше од полза.

Како го пречекаа? Тоа беше време во кое подредените не се осмелуваа да бидат непослушни, да интригираат против надредениот. Што ќе им се нареди - тоа ќе го направат. Тие ја имаа својата мала одговорност, тој над нив си ја има својата голема одговорност. Платата си доаѓаше навреме.

Дома таткото го минуваше времето околу градината. Од пролет, до доцна есен тој работеше во неа. Го расчистуваше пирејот, копаше околу дрвцата, правеше леи за садење на цвеќе, ги редеше и прередуваше цреповите со гераниумите. Мајка му, му помагаше, особено околу цвеќето. Беше убаво да се гледаат како тие, наведнати, глава до глава, нешто си зборуваат, држејќи го расадот в раце. Неговите родители и порано не се караа, барем тој не го памети тоа (пред сè затоа што таа попушташе?). Но сега како да им беше надошло некое спокојство,

по многу години работа, грижи, искушенија и премрежја. Тоа мора да е она што се нарекува среќа, мислеше тој, додека ги гледаше, седнат покрај масата во дворот, со испружени нозе на другиот стол. Не го викаа да работи со нив. Во нивната работа немаше место за некој трет. Сестра му стана големата грижа на семејството. Откако заврши гимназија и матурираше, се запиша на географија во Скопје. Она што тој имаше намера да запише, во онаа дамнешна

1943 година. Таа беше секогаш во завет, заштитувана во семејството како најмала. Беше тивка, нежна, со убава срамежлива насмевка. Зошто во неговата размисла ја оттргнуваше од своите мисли? Затоа што му беше рана во душата која никогаш не му се затвори. Таа се разболе од бубрези. Нејзиното бледило, нејзината неразвиеност, доцниот пубертет, всушност биле поврзани со таа болест, која наеднаш пламна во текот на првата година од нејзините студии.

Таа ги заврши студиите. Дури и се вработи како наставник во осмолетка. Но нејзините поболувања беа чести. По неколку години мораше да ја напушти наставата, се вработи во министерството за образование, каде што нејзините отсуства не се одразуваа толку многу како во училиштето.

Тој веќе беше во години кога од него се очекуваше да создаде семејство. Секако, имаше девојка, нешто помлада од него, која ја запозна со посредство на сестра му: таа работеше во училиштето во кое беше и сестра му. Беше од семејство кое имало слична судбина, како неговото: во бившата југословенска држава татко ѝ имал хотел со ресторан, токму на плоштадот. Го помнеше тој хотел, како и некои други, кои по војната беа урнати за да се создаде простран плоштад каков што беше потребен за масовните повоени митинзи. Се сеќаваше дека, пред војната, со татко му, всушност со семејството, во неделите излегуваа на плоштадот, се шетаа меѓу двете фонтани кои, особено навечер, фрлаа вода, осветлени со светилки оздола, од синото дно на базенот. Тоа беше толку убаво, маѓосно, како што беше маѓосно и небото во летните вечери, преполно со ѕвезди. Седнуваа пред некоја од кафеаните, татко му и мајка му на по едно пиво, а за него една студена газоза. Неговата девојка чуваше фотографии од тоа време, го покажуваше хотелот, во неговиот долен дел беше ресторанот, отворен кон плоштадот, а пред него наредени маси и столови и некои гости испоседнати, веројатно, во некое претпладне.

Но, како што се случи со дуќаните на татко му, така се случи и со хотелот на татко ѝ, како и со соседните хотели. Плоштадот беше исчистен и од недовршената фонтана што бугарскиот окупатор ја изгради, откако и тие го преуредија плоштадот за своите чести воени паради. Газдата (татко ѝ), исто така, стан шеф на ресторан. Накусо, девојката беше, исто како и тој, од ситно буржоаско потекло.

Меѓутоа, многу промени беа се случиле во педесеттите години, односот спрема „класниот непријател“ беше ублажен, иако не сосем исчезнат. Државните службеници не мораа да бараат дозвола за женачка - тоа остана само за офицерите и, можеби, за некои други служби. Нему девојката му се

допаѓаше со сите нејзини особености, со начинот на облекувањето, со начинот на однесувањето. Беше мошне пријатна со нејзината појава, да се осмели ли да рече - беше мошне, мошне убава?

За да се ожени - самиот тој си постави за цел - пред сè треба да добие стан. Не сакаше да ја доведува во куќата на татко му. Не затоа што неговото семејство би имало нешто против тоа, напротив! Но, тој сметаше дека треба да бидат самостојни. Таткото го разбираше тоа. Мајка му - не баш. Сестра му се радуваше - па како и да биде. И имаше среќа: во населбата Пролет се испразнил стан кој го имаше во надлежност неговото министерство. Му го доделија. По неколку месеци, се ожени. Не сакаше ни свирки, ни цркви, но приредија ручек за најблиските и од едната и од другата страна.

Оттогаш минаа години и години. Неговата кариера беше нагорна: во власта, па на универзитетот. По некоја награда, достатно почести. Поголеми станови. Луксузно уредени. Живот, би рекле некои, без поголеми потреси. Дали сè беше така? Зар не беше потрес смртта на татко му, кој во 1958 година, годината кога му се роди првиот син, по подолго боледување, почина од лошата болест која го измачуваше во стомакот. Е, синко, му рече пред умирањето, уште кога беше свесен меѓу две морфиумови инекции - со дуќаните ништо не сторивме.

А што можеше да се стори? И зар тие беа толку важни? За таткото беа, но за него, кој не сакаше да се посветува на работи кои би му го растроиле патот во работата, во животот воопшто - тие не значеа ништо. Пак тогаш си мислеше - сега и без нив се имашливи, плати, пензија, се собираше доволно за еден градски и граѓански живот.

Почина стариот со едно подотворено око. Колку и да му го затвораа, тоа - остана така незатворено до крај. Неговите постари сестри, некои баби од старото маало, некои жени од соседството, собрани околу ковчегот, поставен во салонот, зборуваа: кутриот, му остана нешто незавршено, некоја желба не стаса да ја види остварена. Тие мислеа на тоа дека ќерката не му се омажи, а тој си помисли - зар дуќаните беа причина да не го затвори тоа око, со прекор насочено кон него... Глупости, си рече, одмавна со раката. Денес не мисли така. Но и моето око нема да се затвори до крај поради смртта на сестра ми, мислеше тој со некоја болка која беше се вгнездила во некој крај од неговото тело. Таа живееше со мајката, прво беа сами во куќарката, потоа и во станот што го добија, кога куќарката ја урнаа и тука изградија долга многукатница, токму на најголемата скопска улица „Партизански одреди“. За сестрата и мајката не се грижеше дека не се обезбедени: мајката ја имаше пензијата од

мажот, сестрата ја имаше платата, но здравјето ѝ се влошуваше, стаса до тоа да оди сè почесто и почесто на дијализа. Мораше да ја напушти и работата, стана инвалидизирана пензионерка. Мајка му многу страдаше поради сето тоа. Но молчеше, со стиснати усти, низ кои, понекогаш ќе ѝ се процедеа зборовите - Зар навистина нема лек, синко? - Е мајко, кога би имало лек - ќе го најдеме, моите пријатели сè ќе сторее да го имаше лекот, ќе мора вака да трае, можеби еден ден организмот ќе зајакне, самиот ќе се поткрене против болеста.

Се случи спротивното: сестрата стануваше сè понемоќна, сè почесто беше в кревет. Порано ќе дојдеше во посета за да ги види своите братанци, две мушкарчиња родени на три години едно по друго, кои бликаа од сила, постојано беа во трчање, во борење, во спорење, но кај тетка им доаѓаа за миг да ѝ седнат во skut, колку да ги погали по главата - за потоа пак да почнат со беслаците. Откако таа не можеше да им доаѓа во посета, понекогаш тој ќе ги измолеше, ќе ги потскареше, ќе им подвикнеше - ајде да одиме да ги видиме баба ви и тетка ви!

Сестрата почина на четириесет и една година. Колку и да траеше долго нејзината болест, а со тоа колку и да созреваше сознанието дека еден ден ќе се случи тоа што се случи, крајот, - сепак болката не беше помала. Тој сети - нешто изгуби физички, нешто му недостигаше, како да нема рака, како да нема нога, некоја болка го штрекаше од таа празнина. Така со години, сè до денес.

А мајка му, остана сама во станот, во кој постариот внук почесто наминуваше и за да спие, зашто таа не сакаше да се премести кај нив. И тој ја посетуваше, кога ќе откинеш од времето посветено на многу работи (од кои некои денес му се чинат дека биле ненужни). Еднаш, седнати сами во станот, во јунското попладне, веќе топло, таа стана и почна да буричка во еден од орманите во спалната соба. Тој ја гледаше низ отворената врата, од своето место во дневната соба. Мајката се врати со врзоп, завиткан во некое мушамено платно. Му го даде: - Ова е тапијата од дуќаните на татко ти. Тука има и некои негови други работи. Сега нека бидат кај тебе. Не е важно што ќе правиш со нив. Нека ти биде како спомен од него. Тој го зеде врзопчето, така како што беше го остави настрана, не го отвори. Мајка му го гледаше в очи. Дали таа очекуваше тој да рече нешто? Веројатно. Наместо тоа, тој стана, ја гушна силно: - Мамо, мамо... - велеше, солзи му надоаѓаа кои ги потиснуваше со силно стегање на клепките врз очите. Таа потреперуваше во неговите раце,

како да липа. Не, се прибра таа, се прибра и тој. Седеа молчејќи, го допија кафето. Се поделија.

Два месеца подоцна, таа почина. Сама во станот. Кога сосетката, како секое утро, ѝ позвонила на врата за да пијат заедно кафе, никој не ѝ отворил. Зар отишла до пазар? Јанса ја зајало, кога и подоцна никој не се одсвал од станот. Му телефонира нему, тој веднаш дотрча, со својот клуч го отвори станот. Таа беше легната на троседот, веројатно гледала телевизија, но кога ја удрило во мозокот, од болката, веројатно, некако припаднала, па нозете ѝ висеа. Кутрата моја мајка, мислеше тој, прибирајќи ја во троседот, кутрата моја мајка, толку многу болки истрпи во животот, но оваа најголема болка не ја издржа... Не стаса да ја доврши својата седумдесет и прва година од животот.

А тој самиот, си мислеше, поживеја многу, многу повеќе од сите во неговото семејство. И така можеше да види што сè времето однесува и донесува. Долгото живеење не носи само задоволство, туку и болка. Колку што човек старее, толку станува сè понесогласен со времето. Кај нас, пак, мислеше, се случија работи што тешко можеше да се претпостават. Се урна цела една држава, изникнаа мали државички. Занесот по некоја независност, по некои, би се рекло одамна мртви идеали, доведоа до крвави судири. Што се создавало со војни, се раскинуваше со војни. Притаени биле толку многу зли сили. Потиснатите омрази се отнаа од скриеното извориште. Проври мрачната крв, процуте нечовештината. Се урна сè што би потсетувало на некогашната држава. Не само што имаше нови граници, туку тие беа и внатре во новите држави, невидливи линии на некое ненавидување. Се урна рамнотежата на живеењето.

Тој беше одамна пензиониран, насилно пензиониран со еден закон кој ја прекина врската на нормалното наследување не само на функциите, туку и на процесите на созревањето на свеста за одговорноста пред утрешнината. Се случи башибозук, безредие во структурата на општеството, но и во размислата, во моралот, во вреднувањето на наследството и на драгоценостите на умот. Она што сме го читале во книгите - мислеше тој - дека првиот капитал бил создаван колку со производство толку повеќе и со грабеж - се случи и тука. Особено грабежот. Го мислеше сево ова со некоја горчина. Дали возраста е тоа, која има заматени очи, која не ја гле да како што треба сегашнината, бидејќи умот ѝ е свртен само кон она што било некогаш. Не, сепак веруваше во некои идеи за социјална правда, макар и во облик на идеали собрани од социјални романи, кои имаат вечна вредност.

Се донесе закон за денационализација, со кој се исправаше една неправда сторена од револуционерното право што владееше во годините по ослободувањето. Нека биде тоа. Ако веќе еднаш е нарушена социјалната рамнотежа, може да се случи да се посака да се врати состојбата на оној ден кога таа била нарушена. Зар е можно толкаво враќање назад? Секако дека има една историска правичност во тоа барање. Кое ќе им донесе сатисфакција на одреден број луѓе, чии имоти, за нивна среќа, биле зачувани, на некој начин останале, било да се згради, било да е во прашање земјиште. А што да се рече за оние чии имоти се одземани по законот за експропријација, со откуп на земјиштето по ниски цени, за на него да се изградат куќи, улици. Се знаеше дека тоа не беше плаќано според пазарни цени. Та такво нешто не постоеше! Но, нив на ваков или инаков начин им било платено за одземената нива, градина, куќарка. Се исправа една историска неправда... зар навистина? За овие случаи зошто не се исправа?

Чувствуваше горчина во устата, кога размислуваше за сето тоа. А синовите, една сосем нова генерација, со свои семејства, притискаа: дуќаните на дедо ни, каде се тие, зошто не кажуваш ништо што ќе правиме со нив? Кога, како деца, нè шеташе низ Стара чаршија, колкупати си ни рекол - ова беа дуќаните на дедо ви...

Кога би ја имал крај себе жената, ќе седнеше со неа да поразговара и за тоа што да прават со тие дуќани. Но таа, еве пред пет години, почина, кутрата, откако се изнамачи со слабото срце. Во последните дваесет години од животот толку пати се жалеше на својата болест, што и тој, и децата, речиси не ја слушаа, не ја сфаќаа сериозно нејзината болка. Зашто и натаму работеше низ домот, готвеше, переше, пеглаше. Си остана, сè така уредна, до смртта, каква што беше и во младите години. Буржоаско воспитание, на шега ѝ велеше. Не, градско воспитание - му одговараше таа на подбивката.

Како што минуваа годините, се чини дека се повеќе стануваа зависни еден од друг. Како мајка му и татко му. Не, сепак тој беше зависен од неа, која не му даваше да биде непран, непеглан, небањат, небричен - да биде ветов. Колку само му помогна кога беше пензиониран насилно, а се чувствуваше уште способен да работи, да создава. Таа му велеше - па создавај, пишувај книги, за она што го предаваше, па и за она што го паметиш од сиве овие години. Но во него, во тој миг, имаше премногу горчина за да може да напише добра книга. Во меѓувреме, таа не го надживеа последниот инфаркт на срцето, какви што таа, веројатно, ги имала дотогаш и повеќепати - но или ги криела, или и самата ги намалувала последиците. Сега е сам, иако му доаѓаат и децата, и внуците,

иако се гледа поначесто со некои пријатели, со по некој врсник што останал сè уште жив. Но онаа осаменост која тој ја чувствуваше, не можеше со ништо да биде пополнета.

Занимавањето со прашањето на дуќаните, на некој начин го поткрена: го пронајде врзопот што мајка му му го даде. Одвиткувајќи го - мирисот на застоеност што го сети од него, се пресоздаде во мирис од некое дамнешно време, на кое се потсети со многу подробности околу татко му, мајка му, сестра му, околу неговата младост со сите верувања и уверувања. Што стана со сите оние копнежи, идеали, со погледот вперен нанапред, во некоја утрешнина со среќа за сите, и за него, пред сè. Не би можел да се пожали на животот, можеби, а разочарувањата и горчините од него и онака си доаѓаат со староста. Тој сепак знае дека она што му се случува на еден народ, како и на еден човек, не зависи само од нивната волја. Историјата никогаш не се завршува, некој проблем од минатото никогаш не се затвора до крај, премрежјата се неминовни, а нивното превозмогнување зборува за здравјето на народот, на човекот, на духовното здравје. Не може да не се лути за работи кои се случуваат околу него и кои ги одречуваат некои негови верувања, иако знае дека тоа мора така да биде. Дали?

Кога ги разгледа документите, забележа за прв пат, затоа што, можеби, за прв пат и ги чита овие документи внимателно, дека основата за национализација на дуќаните била крајно сомнителна. Тоа некој од судот му ги дал дуќаните и целата зграда во кои беа тие на претпријатието на трајно користење. Тоа претпријатие, веќе во педесеттите години, се споило со некое друго претпријатие и ова решение изгубило од важност. Заслепеноста негова, како и недоволното знаење на татко му, не го согледале тоа. Откако татко му почина, дуќаните се преземале од други претпријатија, ја менувале својата првична намена, во нив се продавале други работи. А уживателите воопшто не плаќале наем, иако биле должни тоа да го прават. За сево ова, всушност, тој беше виновен, затоа што не сакал да се вознемирува со тоа прашање. Та тој го направил длабоко несреќен својот татко, па и неговата мајка, не сакајќи малку да ги заслуста, да ги сослуста. Колку би му биле благодарни да покажал барем малку грижа за ова. Но тој беше обзеден од една рамнодуш скопски дамариност спрема нивното доживување на неправдата што им била направена.

Беше возбуден, до болка, во градите, во главата, во целото свое битие. Ќе најде адвокат, за да се реши сево ова, мислеше, лут на себе. Татко му почина

со незатворено око, за да го прекори. И сега и неговите синови ќе го прекоруваат, ако не ги врати дуќаните.

(Од збирката раскази „Скопски дамари“ издание на Или-Или, Скопје, 2020)

ИНТЕРВЈУ

ПЕТАР АНДОНОВСКИ

ПРАШАЊА ЗА ПЕТАР АНДОНОВСКИ

1. Вие сте еден од најнаградуваните млади македонски писатели. Што го мотивира Вашето творештво?

- Наградите придонесуваат за поголема видливост на книгите, распродаваат тиражи, го олеснуваат патот до преводите. Но додека пишувам она што мене ми е важно е да напишам роман на кој јас како читател би му се воодушевил, не размислувам за награди, за читатели, за критичари. Секогаш за себе велам дека првин сум читател, а потоа писател. Да не сакав да читам книги најверојатно немаше да сакам ниту да пишувам, затоа најважно ми е да напишам книга која на читателот во мене би му се допаднала.

2. Вашите романи се кратки, но се литературно многу густы, а и стилот Ви е препознатлив и специфичен. Каков е нивниот одзив надвор од нашата земја со оглед на тоа што се многу преведувани?

- Во Македонија кога ќе објавите книга без разлика дали станува збор за роман како најпопуларен жанр или поезија за која се помалку има интерес, никој ништо не пишува, критиката одамна е мртва кај нас. Можеби е и подобро така зашто ние сме мала средина и сите се знаеме меѓу себе, па објективна критика е невозможна, никој не сака да се замери со колегите. Така беше и со мојот роман „Страв од варвари“ кој е мој најпреведуван роман, во Македонија само Марија Ѓорѓиевска Димива имаше напишано за книгата, но за преводите на романот имаше многу критики. За англиското издание имаше пет критики, за италијанското две, за хрватското пет и една тв критика...

3. Живееме во контраверзно време полно со агресија и недоразбирање. Вашиот алтруизам и благонаклоност е благослов во Вакви времиња. Која е Вашата порака и дали книжевноста би направила нешто човекот конечно да се чувствува како ангажирано битие?

- Во моите романи ликовите се секогаш луѓе од маргината, луѓе чии глас не се слуша доволно во општеството. Пишувањето е моја борба против тишината и негирањето, преку моите романи сакам да им дадам поголема видливост на оние кои општеството упорно ги пика под тепих. Неколку пати имам кажано дека не верувам дека книжевноста може да го смени светот, но може да го смени светот на поединецот. Ако на само еден човек моите книги му го подобрат или разубават животот, или за миг се почувствува дека не е сам/а, токму за тој еден вреди да се продолжи да се пишува.

4. За кратко треба да излезе Вашиот најнов роман за кој сме сигурни дека читателската публика го очекува со нетрпение. За што зборува тој?

- „Не кажувам“ е роман за сите оние премолчени разговори меѓу партнерите, меѓу нас и нашите родители. Со луѓето што најмногу ги сакаме најмалку разговараме и сето тоа во име на љубовта и стравот да не бидеме отфрлени.

5. Имавте и драматизација и инсценација на Вашиот роман „Лето во кое те нема“. Како звучи трансферирањето на едно книжевно дело во друг уметнички род?

- Секогаш ме фасцинирала таа трансформација на едно книжевно дело во театар или филм. „Лето во кое те нема“ беше поставено на сцена и за мене како автор ми беше возбудливо да го видам своето дело на еден поинаков начин, особено фасцинантно ми беше како сите тие реминисценции и постојани навраќања во минатото – инднината ќе бидат изведени. Но кога работите со одлична екипа и невозможното станува возможно.

6. Каде е македонската книжевност на европската мапа и дали е доволно видлива надвор од нашата земја?

- Македонската книжевност се повеќе ја освојува Европа, но за да имаме поголем успех и поголема видливост не треба да чекаме некој автор да добие Европска награда или да има да успее да најде добри агенти, потребна е и стратегија во културата, потребно е да се работи на промоција на македонската книжевност, ние сме оставени сами на себе.

7. Дали некогаш можеме од Вас да очекуваме нешто во друг жанр: поезија, есеј, драма?

- Мојата прва книга беше збирка поезија и тогаш бев уверен дека освен поезија ништо друго нема да пишувам. Збирката поезија ја објавив пред петнаесет години, а во меѓувреме објавив четири – на пат е петиот роман, засега не планира да го „менувам“ жанрот, но никогаш не се знае.

ВИОЛЕТА ТАНЧЕВА ЗЛАТЕВА

1. Вашата поезија е исткаена од едно модерно толкување на архаиката. Кои се мотивите за еден таков стиховен ткаеж?

И други проследувачи на мојата поезија, а и на прозата, имаат забележано дека ги сакам старите македонски зборови, архаичните форми што сè поретко се користат во нашево модерно време. Дури и кога си смислувам своја кованица, и таа е во тој, условно речено, архаичен дух. Зошто велам условно речено? Затоа што зборовите што ги користам не се толку архаични колку што се наши македонски, што сè почесто и некритички ги заменуваме со туѓизми, кои ми се токму такви: туѓи. Затоа, наместо трансформација, ќе кажам преобразба; наместо сегмент или компонента ќе употребам дел, делче, парче, ќоше, агле; наместо брутален ќе речам суров, безмилосен или бездушен; наместо страв или сеприсутното анксиозност – уплав, трепнеж или јанса; наместо мотив – побуда; наместо инспирација – вдахновение; наместо зјапа што сè почесто се користи, ќе речам втречено гледа, сури или зјае. И воопшто не ги гледам тие зборови како архаизми, туку како природни македонски изразни средства суштествени за духот на нашето поднебје.

Не ми треба некој посебен поттик или мотив за тоа, зашто таквиот јазик го имам усвоено од своето детство, сум растела со него во родното Бориево, сум го слушала од баба ми и дедо ми, а потоа и сум го надградувала со сите

прочитани книги од македонската книжевна ризница. Тоа е мојот македонски јазик што го сакам и го почитувам како вистински дом на моето битие.

Сите ние сме родени во јазикот – во мајчиниот ни јазик – но понатаму во животот тргнуваме по различни врвици и различно го развиваме и се служиме со него. Токму љубовта кон јазикот веројатно и го одреди мојот професионален пат – ме однесе на Филолошкиот факултет, каде што завршив книжевност, а во 1999 година го положив и лекторскиот испит, во првата група пријавени кои веќе работеа како лектори во издавачките куќи и во медиумите. Работејќи оттогаш како лектор, не само како автор, чувствувам уште поголема одговорност и грижа за македонскиот јазик пред напливот на странски зборови што ги потиснуваат и ги истиснуваат нашите, дури и во книжевноста, а не само во секојдневната употреба.

2. Имате стил кој плени и компактен стиховен склоп на песната. Колку е поезијата дел од Вашиот духовен живот?

Поезијата е неразделен дел од мене, не можам да се замислам без неа. И во деновите кога не пишувам ништо, ја чувствувам длабоко во себе како клоцоти, се собира во длпката што самата си ја прави во мислата и во утробата, како си ткае стихови што еден ден неодложно ќе избијат и настојчиво ќе бараат да бидат запишани. Зашто „тоа е порив и за смисла не прашува“, како што убаво има забележано Блаже Конески.

А стилот и стиховниот склоп веројатно се резултат од повеќе поврзани работи – дарбата, прочитаните книги, работата... Зашто на некој начин, и пишувањето е работа како и секоја друга – потребни се извесни (пред)знаења, желба и посветеност, истрајност да се стигне до замислениот резултат. Во тој поглед, пишувањето е занает што се пече со текот на годините, низ постојана работа.

3. Вашите поетски збирки се наградени со најголемите македонски поетски награди. Дали се тие препеани и колку очекувате тие прекрасни стихови да ги преминат границите на нашата земја?

Како што знаеме, нашата земја и поконкретно Министерството за култура нема некој осмислен план за преводи и препеви на македонските автори на други јазици, ако не го сметаме Конкурсот за финансирање преводи на репрезентативни и квалитетни дела од македонската книжевност на странски јазици, на кој може да конкурираат заинтересираните странски издавачи –

што е малку апсурдно. Во тој поглед ние уште функционираме по линија на лични пријателства, кој колку и знае и умее и како ќе се снајде.

Имам само две целосни книги препеани на друг јазик. Мојата прва објавена стихозбирка „Мојот Пикасо“ од 2007 година беше препеана на босански јазик од Сеида Бегановиќ и беше издадена од Задужбина „Петар Кочиќ“ од Бања Лука, како книга што влезе во најтесниот избор за наградата „Браќа Миладиновци“ на Струшките вечери на поезијата. Стихозбирката „Година без лето“ беше препеана на англиски јазик откако во 2015 година доби „Браќа Миладиновци“. Многу автори или преведувачи и препејувачи од други земји имаат самоиницијативно направено препеви на мои поединечни песни на бугарски, руски, германски, англиски јазик. Кога добивам покана за учество на поетска манифестација или фестивал, за објава во некое странско списание или за некој панорамски избор, самата си ангажирам препејувачи, кои се обично мои колешки по перо.

4. Вие сте исто толку добра прозаистка колку што сте и поетеса. Каде е прозата во Вашиот инспиративен простор и дали би го одзела приматот на стихот?

Отсекогаш сум ги сакала приказните – и да ги слушам, и да ги читам, и да ги раскажувам. Приказните од различни делови на светот имаат многу заеднички елементи, како делови од колективното несвесно што се однесува на сите нас на планетата Земја. Има нешто волшебено во нив, со кое нè освојуваат пренесувајќи ни го духот на колективната меморија на човештвото. Сè уште чувам многу тетратки и тефтерчиња во кои сум запишувала куси раскази или скици за подолги раскази и романи уште во основно училиште. Можеби некогаш и ќе искористам нешто од нив, зашто авторот во мене сака да се занимава со минатото, да се навраќа на старите приказни кои нè откриваат нас денешните.

Во македонската книжевност влегов со проза, но ако судиме според бројот на издадените книги – 5 прозни наспроти 9 поетски – приматот сè уште го држи поезијата. А за понатаму – ќе видиме. Никогаш не работам според некој строг план – едноставно, го пишувам она што ќе ми „дојде“.

5. Кои се поетите и прозните автори на кои сте се огледале?

Пред неколку години во старата библиотека во Бориево си открив тетратка во која во еден период во детството сум ги запишувала прочитаните книги. Се

изненадив од тоа некогашно љубопитно дете кое, покрај учењето и работењето по нивите, наоѓало толку многу време и за активно читање. А сум читала сè и сешто – почнувајќи од поезија и проза од домашни и од странски автори, руските класици, делата од француските реалисти на мајка ми, па преку научна фантастика, сè до татковите книги за природонаука и тогаш неизбежната социјалистичко-марксистичка литература. Во тоа време во школите одеа аквизитери на книги и моите родители, кои работеа како наставници, постојано купуваа нешто ново. Мислам дека најмногу уживав во делата на македонските автори, особено сакав да го препрочитувам убавиот комплет во тврд повез од Славко Јаневски. Но сепак, најголемо влијание ми изврши книга од странски автор – „Мартин Идн“ на Џек Лондон.

6. Кон каде се движат Вашите следни книжевни планови?

Повеќе ги сакам спонтаноста и радоста од ненадејните проблесоци кои знаат да ме одведат на сосем неочекуван пат. Иако некогаш се добри затоа што поставуваат одреден рок, плановите ми создаваат тегобност што знае да ја задуши полетноста на мислата. Најважен ми е самиот чин на пишување, моментот кога му се покорувам на поривот што надоаѓа и ме преплавува. Но кога ќе се насобере многу материјал, морам да се натерам да бидам и практична и да го „испланирам“ следниот чекор – да направам избор од напишаното и да го стокмам во книга. Сега тоа го правам со две стихозбирки и со еден роман.

7. Каде се наоѓа македонската поезија на европската книжевна мапа и што е она што треба да се направи за неа во нашата земја?

Кај нас не се прави доволно речиси за ништо. Ако не се претприемчивите поединци кои во секоја средина работат од љубов и со љубов, ние како земја не покажуваме грижа и не работиме посветено на поддршка и промоција на нашите вредности. Што е уште потрагично, не сме дури ни свесни колку вредиме. Благодарение на Струшките вечери на поезијата, заземаме високо место на европската поетска мапа, но не сум сигурна колку во Европа и воопшто во светот ги знаат македонските поети и нашата поезија. И многу е очигледно што треба да (на)правиме.

8. Дали сте помислиле на некој друг книжевен жанр: драма, есеј?

Да, одвреме-навреме пишувам есеи, особено кога треба да промовирам ново дело на колега/колешка или да напишам поговор, па досега сигурно имам доволно за една книга. Ги сакам и поемите и римуваните, сонетни форми, а исто така, повремено пишувам и хаику, но никогаш не сум ги објавила. Сега ги отворив старите папки и видов дека првата драма сум ја напишала на 19 години, во далечната 1987. И гледам дека има многу актуелен наслов: „Отуѓени“. Понекогаш и сега знам да напишам некој дијалог, некоја сцена. Но засега, не планирам да објавам ништо од сето тоа. Самото ќе ми се каже кога. Зашто сè си има свое време.